Jaume de Puig Oliver
Institut d'Estudis Catalans
jpuig@iec.cat

LA RECEPCIÓ D'ARNAU DE VILANOVA EN L'ERUDICIÓ FRANCESA DEL SEGLE XIX

Arnau de Vilanova reception in the 19th French erudition

Resum: El treball repassa la contribució dels erudits francesos a la biobibliografia d'Arnau de Vilanova. Hi ha una progressió des dels qui només s'interessen en la figura d'Arnau per a adscriure-la a un determinat territori fins als qui s'interessen per un estudi més crític i rigorós del personatge, basat en informacions solvents, assenyaladament els manuscrits i les impressions de la seva obra mèdica. Barthélemy Hauréau és el qui, com en tants altres camps, tanca una etapa i n'obre una altra. L'anàlisi de tots els manuscrits i de les obres impreses que corren a nom d'Arnau de Vilanova, tal com les va poder conèixer gràcies a les seves recerques a la BNF i gràcies a les informacions que va treure dels catàlegs de manuscrits que va poder manejar, Hauréau fa una primera garbellada en ordre a identificar les obres autèntiques i les espúries d'Arnau de Vilanova. Al mateix temps és el primer que s'encara amb el problema de l'obra espiritual arnaldiana, molt mal coneguda en la seva època i encara uns quants anys després d'ell. La tasca d'Hauréau fou transcendent per a la figura d'Arnau de Vilanova i va influir tots els erudits posteriors, fins que els anys quaranta i cinquanta del segle passat i després a partir dels anys vuitanta els estudis arnaldians van emprendre les rutes que han dut a la constitució dels equips editors de les AVOMO i de les AVOThO.

Mots clau: Arnau de Vilanova, manuscrits i edicions mèdiques, valoració biobliogràfica, crítica de fonts.

Abstract: The work reviews the contribution of french scholars to the biobibliography of Arnau de Vilanova. There is a progression from those who are only interested in the figure of Arnau to ascribe him to a certain territory to those who are interested in a more critical and rigorous study of the character, based on solvent information, especially the manuscripts and impressions of his medical work. Barthélemy Hauréau is the one who, as in so many other fields, closes one stage and opens another. The analysis of all the manuscripts and printed works that run in the name of Arnau de Vilanova, as he was able to know them due to his research at the BNF and to the information he drew from the manuscript catalogs that he was able to handle, Hauréau makes a first sifting in order to identify the authentic works and the spurs of Arnau de Vilanova. At the same time, he is the first to face the problem of Arnald's spiritual work, which was very little known in his day and still a few years later. The work of Hauréu was transcendent for the figure of Arnau de Vilanova and influenced later scholars, until the forties and fifties of the last century and then from the eighties

the Arnaldian studies undertook the routes that have led to the constitution of the publishing teams of AVOMO and AVOThO.

Keywords: Arnau de Vilanova, medical manuscripts and editions, bibliographical appreciation, critics of sources.

La recepció d'Arnau de Vilanova en l'erudició francesa del XIX és una conseqüència de l'interès que una llarga tradició biobibliogràfica francesa ha demostrat per Arnau de Vilanova. Per altra banda també és la conseqüència del progrés científic pur i simple. Com que el qui escriu aquestes ratlles no tindria recursos suficients per a demostrar el que acaba de dir, potser vindrà a tomb recordar aquella observació tan fina que va estampar el nostre benvolgut Michael McVaugh en un dels parlaments inaugurals de la III Trobada, l'any 2011: «El 1881 Barthélemy Hauréau va preparar un estudi clàssic sobre Arnau de Vilanova per a la *Histoire Littéraire de la France.* Era un moment molt significatiu: Louis Pasteur va descobrir la vacuna contra l'àntrax el mateix any, i la medicina científica moderna es trobava en els seus inicis, de manera que les obres d'Arnau ja havien deixat d'ésser mèdicament rellevants, com ho havien estat fins feia relativament poc».[1] Desaparegut a les vigílies de la Revolució Francesa l'interès pròpiament científic i pràctic de l'obra d'Arnau, aquesta passava a ésser un objectiu de la recerca històrica. És sorprenent, doncs, que el treball d'Hauréau sobre Arnau, sempre considerat com a metge i encara com (al)químic, coincideixi en el temps amb la troballa de Pasteur. El canvi en la recerca i en les concepcions mèdiques, ja sense retorn enrere possible, havia obert perspectives noves sobre la història de la medicina anterior.

Però abans, i per contrast, convé recordar, ni que sigui *en raccourci,* que la biobliografia francesa sobre Arnau, considerada aquí com objecte central, no baixa del segle XVI. Se centra en la seva fama de gran metge del seu temps, i altres facetes del personatge (ambaixador, predicador de la fi del mon, heretge) són considerades de forma secundària. En canvi, la seva fama d'alquimista persistirà fins a la fi del segle XIX.

Les notícies modernes sobre Arnau provenen essencialment dels pròlegs a les edicions de les seves obres mèdiques i (al)químiques; a partir d'aquests pròlegs, els bibliògrafs, els autors d'articles de diccionaris i els de monografies científiques o d'interès local van reelaborar els seus treballs.[2] La documentació

1. Michael McVaugh, *Dos segles d'estudis sobre el pensament mèdic d'Arnau de Vilanova,* dins «III Trobada», 23-24.

2. L'entrada «Arnaud de Villeneuve», es troba en gairebé tots els grans diccionaris biobibliogràfics francesos i en obres semblants: G. de Lurbe, *Chronique Bourdeloise,* Bordeus 1594, 25; G. Du Préau (Prateolus Marcossius), *Elenchus haereticorum omnium...*, Colònia 1605, 67-68; Nicolas Vignier de Bar-sur-Seine, *Recueil de l'histoire de l'Église depuis le baptisme de nostre Seigneur Iesus Christ iusques a ce temps,* Leiden 1610, 520-521; Gabriel Naudé, *Apologie pour tous les grands personnages qui ont été faussement soupçonnez de magie,* París 1625, 375-379;

pròpiament històrica sobre Arnau tardarà encara molt a ésser publicada. Això explica, en gran part, el marasme en què queda sumida la biobibliografia arnaldiana durant els segles moderns. I també explica l'esforç d'alguns erudits per a aclarir un punt encara mai no resolt documentalment: on va néixer.

Estudiosos antics i moderns han maldat per a portar l'aigua al molí patriòtic que els convenia, de manera que la proposta de llocs de naixença d'Arnau

---

Honoré Bouche, *L'histoire chronologique de Provence. II. Depuis l'établissement de son Comté iusques aujourd'huy,* Aix 1664, 311; P. Colomies (Colomesius), *Gallia Orientalis, sive Gallorum qui linguam haebream vel alias Orientales excolouerunt vitae,* La Haia 1665, 2-3; Philippe Labbé, *Abregé chronologique de l'histoire sacrée et profane,* IV/2, París 1666, 561; L. Moréri, *Le Grand Dictionnaire historique,* París 1673, 161; R. Rapin, *Réflexions sur la philosophie ancienne et moderne et sur l'usage qu'on en fait pour la religion,* París 1676, 51; Adrien Baillet, *Jugements des savants sur les principaux ouvrages des auteurs,* Amsterdam 1725, 378; Nicéron, *Mémoires pour servir à l'histoire des homes illustres dans la Republique des lettres avec un catalogue raisonné de leurs ouvrages,* París 1736, 82-106; N. Lenglet Dufresnoy, *Histoire de la philosophie hermetique accompagné d'un catalogue raisonné des écrivains de cette science,* I, París 1742, 138-144; J.-G. de Chaufepié, *Nouveau Dictionnaire historique et critique pour servir de supplement ou de continuation au dictionnnaire historique et critique de M. Pierre Bayle.* t. I, Amsterdam 1750, p. 480-482; M. Crévier, *Histoire de l'Université de Paris, depuis son origine jusqu'en l'année 1600,* III, París 1761, 232-236; D. Diderot et al., *La Grande Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*, vol. XXXI, [post 1776], 993; Jacques-Albert Hazon, *Notice des hommes les plus célèbres de la Faculté de médecine en l'université de Paris, depuis 1110 jusqu'en 1750 (inclusivement), extraite (en plus grande partie) du manuscrit de feu M. Thomas-Bernard Bertrand, communiqué par son fils,* Paris: Benoît Morin, 1778, 198-201; Claude-François Achard, *Dictionnaire de la Provence et du comté Venaisin (Des hommes illustres de la Provence),* t. IV, Marseille 1787, p. 318-320; *Dictionnaire historique par une société de gens de lettres,* Lió 1789; E. Tourtelle, *Histoire philosophique de la médecine depuis son origine jusqu'au commencement du 18è siècle*, París an. XII (1804), 290-291; Michaud Frères, *Biographie universelle ancienne et moderne,* II, Paris 1811 492-493; C. F. V. G. Prunelle de l'Isère, *Fragments pour servir à l'histoire des progrès de la médecine dans l'Université de Montpellier*, Montpeller 1816, 20-30; Pouzin, *Notice sur Arnaud de Villeneuve,* dins «Éphèmérides Médicales de Montpellier», t. II, maig 1826, i-viii; Dezeimeris, Ollivier, Raige-Delorme, *Dictionnaire historique de la médecine ancienne et moderne,* París-Bruxelles 1828, 178-182; E. Rouard, *Notice sur la bibliothèque d'Aix, dite de Méjanes; precedée d'un essai sur l'histoire littéraire de cette ville, sur ses monuments, etc.,* París 1831, 35-36; Leroux-Reynaud, *Encyclopédie Nouvelle ou Dictionnaire Philosophique, Scientifique, Littéraire et Industriel,* París 1836, 63; *Encyclopédie catholique,* París 1840; F. X. Feller, *Biographie Universelle des homes qui se sont faite un nom par leur génie, leurs talents, leurs vertus, leurs erreurs ou leurs crimes,* Nevers 1841 [1876[2]], 157; G. L. Bayle, *Encyclopédie des sciences médicales,* París 1842; F. Hoefer, *Histoire de la Chimie*, I, París 1842, 384-394; M. N. Bouillet *Dictionnaire universel d'Histoire et de Géographie,* París 1867, 117a-b; F. Hoefer, dir., *Nouvelle Biographie universelle depuis les temps les plus reculés jusqu'à nous jours,* París, Firmin-Didot 1852, 279-281; L. Figuier, 1860, *L'Alchimie et les alchimistes. Essais historiques et critiques sur la philosophie hermétique,* París 1860, 7, 28, 44, 59; *Vie des savants illustres depuis l'antiquité jusqu'au* xix*e siècle avec l'appréciation sommaire de leurs travaux,* Paris-Bruxelles-Leipzig-Livorno 1867, 237-254; Dézobry-Bachelet, *Dictionnaire Général de Biographie et d'Histoire, de Mytohologie Ancienne et Moderne comparée, des Antiquités et des Institutions Grecques, Romaines, Françaises et Étrangères*, París 1873, 144; A. Frank, dir., *Dictionnaire des Sciences Philosophiques, I,* París 1875, 106; J. et L-G. Michaud, *Biographie universelle ancienne et moderne,* II, Paris 1880, 243-244; Grégoire, *Dictionnaire encyclopédique d'histoire, de biographie, de mythologie et de géographie,* I, París 1877, 120-121; P. Larousse, *Grand Dictionnaire Universel du* xixe *siècle,* París 1892, 673.

no ha pogut ésser més frondosa: Milà,[3] Bordeus,[4] la Provença,[5] Villeneuve Loubet, prop de Vence,[6] una altra Villeneuve prop de Montpeller,[7] etc. L'afany d'apropiar-se patriòticament la figura d'Arnau, a desgrat d'incórrer en contradiccions i inexactituds o de perllongar l'esperit ultracrític fins a deformar-ne els contorns, ha arribat fins al segle XX, en l'obra de René Verrier,[8] que va suscitar el corresponent estudi de rèplica de Joaquim Carreras Artau i Miquel Batllori.[9]

Deixant de banda aquestes polèmiques, els primers erudits del segle XVI que transmeten la memòria d'Arnau, Symphorien Champier i Bernard Lutzenburg, el presenten l'un com a metge provençal eminent,[10] l'altre com a heretge condemnat en la sentència de Tarragona del 1316.[11]

La seva vinculació amb la Facultat de Medicina de Montpeller ha portat més d'un historiador a atribuir-li rols que la documentació avui disponible no permet de confirmar.[12]

A mitjan segle XVII, Étienne Baluze, estudiós del papat d'Avinyó i tan bon coneixedor de la documentació catalana primitiva, ensopegava amb Arnau de Vilanova en la seva relació amb el primer papa avinyonès, Climent V. Exhumant la butlla d'aquet papa a favor dels mestres i escolars de la Facultat de

3. MANGET, *Bibliotheca scriptorum medicinae,* t. IV, p. 531; FREIND, *Histoire de la médicine,* p. 231. En el t. I, p. 838 de la *Bibliotheca chemica curiosa,* Ginebra 1702, MANGET afirma sense cap fonament que Arnau i Ramon Llull es van trobar a Nàpols devers 1310.

4. Jean de GAUFRETEAU, *Chronique bordeloise,* t. I, p. 2-6.

5. Symphorien CHAMPIER, *Arnaldi Vita,* dins *Arnaldi de Villanova medici acutissimi Opera nuperrime reuisa, vna cum ipsius vita recenter hic apposita*, Lió, 1520, f. AA IIrv, que probablement va trobar aquesta informació en la *Storia* de Giovanni VILLANI (lib. IX, c. III), o en la *Chronica* de l'arquebisbe de Florència, Antonino, repetint el que diu la *Storia* del Villani (l. XXI, c. III, § 8).

6. François de LA MOTHE LE VAYER, *Traité de la connaissance des sciences destiné au Dauphin,* París 1640, p. 306; Pierre Joseph HAITZÉ, *La vie d'Arnau de Villeneuve,* Aix 1729; NICÉRON, *Mémoires,* t. XXXIV, p. 82; ACHARD, *Dictionnaire de la Provence,* t. IV, p. 318; O. TEISSIER, *Arnaud de Villeneuve, médecin alchimiste,* Toulon 1858, 10-11.

7. D. ROMUALD, *Thrésor Chronologique,* t. 3, p. 168: Jean ASTRUC, *Mémoires pour servir à l'histoire de l'Université de Montpellier. Revues et publiées par M. Lorry,* París 1767, 151-166; POUZIN, *l. c.*; HAZON, *l. c.*

8. Cf. R. VERRIER, *Arnaud de Villeneuve (v. 1240-1311),* Leiden, E. J. Brill 1947.

9. Cf. *La patria y la familia de Arnau de Vilanova,* dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 20 (1947), 5-75; publicat en català dins Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'Arnaldisme. Obra completa,* vol. III, 3-73.

10. Symphorien CHAMPIER, *l. c.* La biografia arnaldiana del metge humanista Champier, a part de situar el seu naixement l'any 1300, conté elements que la fan semblant «a una novel·la i no a una història»: Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'Arnaldisme. Obra completa*, vol. II, València 1994, 14.

11. Bernart LUTZENBURG, O. P., *Catalogus Haereticorum Omnium...,* s. l., 1527, f. A, c 6-7; afirmació represa més tard per DU PRÉAU, *l. c.* Lutzenburg i Du Préau consideren català Arnau, perquè llur font és el *Directorium inquisitorum* d'Eimeric, i aquest ho afirma.

12. El feia canceller de la Universitat Nicolas VIGNIER DE BAR SUR SEINE, *Recueil d'histoire de l'Église, o. c.* supra, *l. c.* a la nota 2, p. 520-522; *Bibliothèque historique,* t. III, p. 443.

Medicina a Montpeller, Baluze s'adonà de la rellevància que Arnau s'havia guanyat davant el pontífex, puix que l'esmentava, al costat d'altres dos mestres, en el text mateix de la butlla.[13] Potser informat per Thomas James,[14] Baluze esmenta un manuscrit d'Oxford del *Liber de regimine vitae humanae editus a perito viro Magistro Arnaldo de Villanova, in praeclaro studio Montispessullani*.[15] És la primera vegada que se cita un manuscrit d'Arnau, i no és estrany que ho fes Baluze, home avesat a remenar manuscrits i a treballar en arxius.

No tenen rellevància les al·lusions a Arnau de La Mothe-Le-Vayer, instructor del delfí a la cort de Lluís XIV.[16] Al pedagog l'única cosa que li interessa és donar una enfarinada al seu alumne sobre els homes il·lustres de França i, entre els de la Provença, esmenta el bon metge i químic Arnau de Vilanova, facultatiu de reis i papes, que amb la seva fortuna hauria fundat algunes cases bones d'aquell terrer. No cal dir que la crítica històrica posterior va establir que algunes d'aquestes cases existien ben abans que Arnau vingués al mon.

Du Boulay el descobreix en les seves lluites doctrinals a la Universitat de París, que li valgueren procés en matèria de fe, i en la seva mediació diplomàtica entre Frederic III de Sicília i el rei Robert de Nàpols.[17] Es coneix que el treball de Du Boulay es basa en fonts documentals universitàries parisenques, perquè no hi ha cap més autor anterior que es refereixi a les gestions diplomàtiques d'Arnau a París.

De l'obra d'Haitzé[18] no en diríem gaire res més del que ja va estampar Hauréau en el seu estudi: que es tractava d'«un long roman sur la vie d'Arnauld». Això és cert pel que fa als anys juvenils i a la formació d'Arnau. En canvi no es pot negar que Haitzé coneixia bé les activitats diplomàtiques exercides per Arnau. I al final de l'obra dona un catàleg d'obres d'Arnau, pres de l'edició de Lió 1520, amb el pròleg de S. Champier,[19] afegint-hi després un capítol de comentaris a algunes de les obres.[20]

El catàleg publicat per Haitzé va fer fortuna. Val a dir, per dissort, que Haitzé cau en algun error greu. Convençut que Arnau coneixia l'hebreu, li

13. Baluze-Mollat, *Vitae Paparum Avenionensium,* París 1916-1922, t. I, col. 1440; t. II, p. 165, 569. Baluze precisa que transcrivia la butlla «ex archivo regio».

14. Thomas James, *Catalogus manuscriptorum Angliae et Hiberniae,* t. III, n. 1005.

15. Baluze, *o. c.,* t. I, col. 1440. Potser cal preguntar-se si sota el títol donat per Baluze no s'hi oculta el *Liber de conservatione corporis humani et regimine sanitatis sapientissimi senis arabici Albenzohar, translatus ab Arnaldo de Villanova anno Domini MCCCLVIII,* ms. 177 del Corpus Christi College d'Oxford, que Hauréau citarà en el n. XCIV del seu catàleg i rebutjarà com autèntic, perquè el 1368 Arnau ja feia temps que era mort.

16. François de La Mothe Le Vayer, *Traité de la connaissance des sciences destiné au Dauphin,* París 1640, p. 306; *De l'instruction de monseigneur le Dauphin à Monseigneur l'éminentissime cardinal Duc de Richelieu,* dins *Oeuvres,* I, París 1654, 134 i 141.

17. C. E. Du Boulay [Boulaeus], *Historia Universitatis Parisiensis,* París 1668, 42, 107, 120-121, 166. Els documents exhumats per Du Boulay seran tinguts en compte per Hauréau.

18. Cf. Pierre Joseph Haitzé, *La vie d'Arnaud de Villeneuve,* Aix 1719, 197 p.

19. *O. c.,* 103-112. Cf. infra, apèndix I.

20. *O. c.,* 112-125. Cf. infra, apèndix I.

atribueix la traducció en llatí «du fameux livre *Tetragrammaton*» (!). Com que també està segur que sabia el grec i l'àrab, li atribueix la traducció directa «des lois d'Hipocrate» i del tractat d'Avicena sobre les forces del cor. I dedica un capítol ben llarg a desmuntar l'opinió de Guillaume Postel, que atribuïa a Arnau l'introbable i segurament mai no escrit llibre *De tribus impostoribus.* Finalment defensa Arnau de l'acusació d'heretgia amb ardor patriòtic, oi més que no coneix cap dels escrits espirituals i de polèmica religiosa del metge insigne.

Niceron es va inspirar en l'obra d'Haitzé per a redactar la seva notícia sobre Arnau,[21] i poc després Lenglet Dufresnoy l'incloïa en la seva història de la filosofia hermètica, és a dir, alquímica, bo i insistint que Ramon Llull fou deixeble seu.[22]

És potser sorprenent que Arnau no hagi obtingut rúbrica en el cèlebre i discutit *Dictionnaire historique et critique* de Pierre Bayle. Aquesta mancança fou suplerta per Jacques Georges de Chaufepié, continuador de l'obra de Bayle. Esperit documentat i hipercrític, Chaufepié negava massa de pressa que Arnau hagués anunciat mai la vinguda de l'Anticrist.[23]

Hauréau no hauria pogut repetir el mateix que va dir d'Haitzé davant la nota biogràfica que li va dedicar el segle XVIII Jean Astruc,[24] potser el treball més ponderat d'aquest segle dedicat a Arnau. Astruc era metge, havia estat professor de medicina a Montpeller, ho fou de la Sorbona, al mateix temps que «proffesseur royal». Astruc recupera Arnau com a metge prestigiós, consultat per reis i papes, glòria de l'antiga Facultat de Montpeller. En un primer capítol biogràfic sospesa les raons que inclinarien a fer-lo català o provençal i es decanta per considerar-lo inequívocament provençal, com s'ha dit suara, dins una cronologia correcta. Confessa tanmateix no tenir cap dada sobre la família d'Arnau i molt poques sobre la seva biografia. Davant tal manca de notícies fidedignes, es fia del que van dir Champier, Haitzé, y Du Boulay. Arnau fou, segons Astruc, alquimista i àdhuc mestre de Ramon Llull en aquesta art, i aquí sí que novel·la, igualment com quan suposa que anà a París a estudiar teologia, «pour laquelle il avoit un attrait qui lui atira beaucoup de désagréments par les erreurs qu'il vouloit y introduire».[25] Coneix el seu anunci de la fi del mon i la condemna parisenca de les seves doctrines espirituals. En canvi, l'absol d'haver-se lliurat a la màgia i a experiments extravagants. Seguint Du

21. NICERON, *Mémoires pour servir à l'histoire des homes illustres dans la république des lettres*, París 1731, t. XXXIV, p. 82-106.

22. Nicolas LENGLET DUFRESNOY, *Histoire de la philosohpie hermétique,* 1742, t. I, p. 138-144.

23. J.-G. de CHAUFEPIÉ, *Nouveau Dictionnaire historique et critique pour servir de supplement ou de continuation au dictionnnaire historique et critique de M. Pierre Bayle.* t. I, Amsterdam 1750, p. 480-482.

24. Jean ASTRUC, *Mémoires pour servir à l'histoire de l'Université de Montpellier. Revues et publiées par M. LORRY,* París 1767, 151-166; *Dictionnaire de la Provence,* t. IV, p. 318.

25. *Mémoires, o. c.,* 155.

Boulay, tracta també de l'Arnau diplomàtic, i reivindica la seva actuació a la Facultat de Montpeller, bo i atacant els qui consideraven falsa la butlla de Climent V,[26] en la qual Arnau, ja s'ha dit, és esmentat nominalment. De la butlla, que Astruc coneixia per Baluze, afirma que ell n'havia trobat l'exemplar original conservat als arxius de la Facultat montpellerina.[27] Potser pel seu afany de documentar-se, vist que hi havia llibres d'alquímia que circulaven en nom d'Arnau, Astruc recull la seva fama d'alquimista, tal com l'expressà el famós *Testamentum* atribuït a Ramon Llull, però avança dubtes seriosos sobre els remeis secrets que la tradició li atribueix. N'exceptua la descoberta de l'esperit de vi, l'aiguardent o *aqua vitae,* que Astruc, com tants altres abans i després d'ell, té per un invent d'Arnau. Fort en història de la medicina tal com hom la podia conèixer en el seu temps, a Astruc se li ha de reconèixer que és el primer erudit que assaja una revisió crítica de l'obra mèdica d'Arnau. Per a ell el tractat sobre els *medicaments simples,* el *Tresor dels pobres* i el *Breviarium Practicae* no poden ésser considerats escrits autèntics. Cal remarcar finalment que les informacions d'Astruc sobre Arnau provenen de les edicions amb el pròleg de Murchi (Lió 1504 i 1505), reimpreses a París el 1509 i a Venècia el 1514, de la de Lió 1520, amb el pròleg de Symphorien Champier —de la qual en tenia exemplar—, i de la de Basilea del 1585.

Encara abans de tancar el segle, Claude-François Achard insertarà un extret breu de l'obra d'Haitzé en el seu diccionari d'homes cèlebres de la Provença.[28]

Aquests són el precedents dels quals partiran els francesos del segle XIX interessats en la figura d'Arnau. La major part dels erudits posteriors al 1800 ressenyats *supra*, a la nota 2, repetiran el que es llegeix en les notícies dels segles anteriors, i transmetran unes idees sobre Arnau força estables, que es poden resumir en pocs punts:

1) És reconegut el seu valor com a metge.
2) Hom li retreu que es fiqués en assumptes teològics.
3) Perdura la seva fama com autor d'obres d'alquímia.
4) Hom li atribueix activitats extraordinàries, com és ara transmutar el mercuri en or o l'intent de fabricar un home a partir d'elements seminals.
5) És vist com un partidari de la nigromància, de l'astrologia judiciària i de l'ocultisme.

26. Cf. RIOLAN, *Recherches curieuses sur les Écoles de Médecine de Paris et de Montpellier,* p. 50. Riolan no tenia cap escrúpol de dir que Arnau mai no va ensenyar a la Facultat de Medicina de Montpeller. Essent això fals del tot, és difícil d'escatir si tenia la butlla per falsa perquè creia que Arnau no havia ensenyat a Montpeller, o si aquesta convicció absurda el portava a negar l'autenticitat de la butlla.

27. *Mémoires, o. c.,* 156.

28. ACHARD, *o. c.,* 318-320.

6) No falta qui propugna la seva naixença ací o allà, qui li inventa un currículum escolar brillant, li atribueix clientela a la hipotètica Villeneuve on va néixer i on exercia la medicina pràctica, estudis a Aix i a París, exercici de la medicina i l'alquímia a Barcelona, viatges i funcions acadèmiques que no va exercir, coneixement de llengües orientals, etc.

Aquesta serà la imatge d'Arnau de Vilanova fins que el segle XIX tombarà cap a la seva segona meitat. És una imatge del tot «moyenageuse», persistent en els tres estudis que ara cal considerar. Alexandre-Charles Germain, des d'una perspectiva local, esmenta Arnau de Vilanova com una de les figures més importants de la Facultat de Medicina de Montpeller i àdhuc de tota la medicina del seu temps.[29] El considera el primer dels metges occidentals que no va copiar servilment els metges grecs i àrabs, i el primer cirurgià de la cristianitat veritablement original.

En la monografia que Octave Teissier,[30] esperit positiu, estudiós de l'alquímia, dedica a Arnau de Vilanova, no s'ha després de cap dels tòpics anteriors i depèn en gairebé tot dels punts de vista d'Haitzé, que cita amb reverència. Per això el seu estudi resulta essencialment una «reconstrucció» de la biografia d'Arnau de Vilanova, amb els materials aleatoris de la tradició. Consagra moltes pàgines a la seva activitat com a alquimista i només algunes a les seves prediccions escatològiques. El suposa perseguit per l'Església i la inquisició sense acabar de distingir d'una banda les trifulques d'Arnau amb els teòlegs de París i d'altra banda la condemna *post mortem* de 1316. Al final, i és un guany considerable, dreça un inventari dels escrits arnaldians a partir de les edicions de Lió 1504, París 1509, Venècia 1514, Lió 1520, Basilea 1585, sense que li vingui al cap la idea que caldria distingir entre obres autèntiques i obres atribuïdes, i sense separar mai l'obra mèdica de l'alquímica. La llista és en francès, i coincideix punt per punt amb la de Pierre Joseph d'Haitzé, basada en l'edició de Lió 1520, ja esmentada.[31]

Molt després d'haver publicat la història de la seva ciutat, en un estudi nou sobre la medicina i l'ocultisme a Montpeller,[32] el mateix A.-Ch. Germain inclou Arnau de manera plena en l'amalgama de ciència mèdica i pràctiques secretes o «especials». Germain considera que Arnau era català, seguint el tes-

29. A.-Ch. Germain, *Histoire de la commune de Montpellier,* Montpeller 1851, p. 80, 105, 109, 138.

30. *Arnaud de Villeneuve, médecin alchimiste,* Toulon 1858; *Les hommes illustres du Var,* Toulon 1858.

31. Cf. infra, apèndix I.

32. A.-Ch. Germain, *La Médecine et les sciences occultes à Montpellier dans leurs rapports avec l'Astronomie et la Magie,* Montpellier 1872, p. 45; *L'École de Médecine de Montpellier: Ses origines, sa constitution, son enseignement. Étude historique d'après les documents originaux,* Montpellier, J. Martel Ainé 1880; *Histoire de la commune de Montpellier,* t. III, p. 2, 423, 431-433.

timoni del vers contingut al ms. 323, f. 20v, de la biblioteca de Capentras,[33] vers inserit dins un *Tractat de geometria pràctica,* atribuït a Arnau. El té per químic i alquímic, i el considera sense cap empatx l'autor del *Rosarius philosophorum,* del *Lumen novum,* del *Flos florum* i del *Speculum alchimiae.* Distingeix les seves doctrines mèdiques de les de col·legues seus, com Bernard de Gordon, partidaris de la medicina planetària, bo i considerant autèntics d'Arnau els dotze *Sigilla magistri Arnaldi* i els *Remedia contra maleficia,* que Germain reedita, presos de l'edició de 1509, f. 301v-302r i f. 215v, respectivament.

Aquests assaigs i totes les notícies erudites per a investigar la biobibliografia d'Arnau de Vilanova es van veure eclipsats tot d'una quan Barthélemy Hauréau va publicar el seu article sobre Vilanova al volum XXVIII de l'*Histoire Littéraire de la France* (París 1881). L'eclipsi fou total per dues raons. Primer perquè des de Champier i Moréri fins a Haitzé i el seu fidel seguidor Teissier s'havien anat tocant, ací i allà, ara l'un, ara l'altre, els episodis de la vida d'Arnau, sense que ningú els conegués tots ni els confegís en una síntesi comprensiva, basada finalment en l'estudi de documents incontrovertibles, encara que fossin pocs. S'ha vist que Arnau era considerat (bon) metge de reis i papes, ambaixador, professor a Montpeller, espiritual, químic, alquímic, perseguit per la inquisició, etc. Però cadascun dels bibliògrafs, editors o estudiosos recollia de forma parcial alguna d'aquestes facetes, sense lligar-les en una biografia coherent i cronològicament impecable; de fet, cap d'ells no va disposar de la documentació que li hauria permès una visió més completa i ordenada del personatge.

La segona raó és perquè fins en aquell moment —i ho acabem de veure en la monografia d'Octave Teissier— els estudiosos d'Arnau havien utilitzat com a font exclusiva de les seves anàlisis els textos de les edicions arnaldianes, sense esbrinar si en aquelles edicions s'hi podien haver infiltrat obres espúries. Només Astruc havia expressat reserves sobre tres textos. La crítica sobre l'autenticitat de l'obra arnaldiana estava tota per fer. D'altra banda, ningú no s'havia interessat pels manuscrits que transmetien l'obra arnaldiana, llevat del cas esporàdic de Baluze, ni els havia comparats amb les edicions, segurament perquè la major part dels estudiosos d'Arnau que s'interessaven per les seves doctrines mèdiques, químiques i alquímiques, devien suposar inconscientment que per a conèixer-les ja n'hi havia prou amb els textos editats.

Jean Barthélemy Hauréau (París 1812-1896) venia d'un altre mon. No era metge, ni filòsof, ni molt menys teòleg. Era un republicà francès del segle XIX, d'idees més aviat radicals, amb una determinada sensibilitat política que influí en la seva carrera ara positivament, ara negativa. Però Hauréau, diguem-ho de seguida, fou un home de mentalitat tan inflexible en les seves conviccions com tolerant envers les dels altres. Durant la seva joventut, fou bibliotecari a Le

33. El vers diu: «... de Quataluenha nadieu fuy». Cf. M. LAMBERT, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque de Carpentras,* París 1862, p. 169. No cal dir que l'erudició posterior va tenir molt en compte la troballa de Germain, començant per Hauréau.

Mans (1838) i més tard a París. Col·laborà en diaris d'oposició a la monarquia de juliol i formà part del moviment romàntic francès. Aleshores va conèixer Armand Carrel, Littré i Théopile Gautier. En aquella etapa es va interessar per la literatura, i des de 1843 a 1852 va publicar quatre volums d'una *Histoire littéraire du Main,* biografies de savis i literats locals. Mentrestant, el 1845 havia publicat el segon volum romàs inèdit de l'*Histoire de Sable* de Ménage. Al mateix temps es lliurava a l'estudi de la filosofia escolàstica, prosseguint els treballs que havien iniciat Victor Cousin i Charles de Rémusat. Entre 1845 i 1850 enllestí *De la philosophie scolastique,* memòria premiada per l'Académie des Sciences Morales et Politiques; més tard, de 1872 a 1880, l'obra apareixerà ampliada fins a tres volums amb el títol, segurament prematur, d'*Histoire de la philosophie scolastique.* Esmentem aquesta drecera d'Hauréau cap a la filosofia medieval per una raó molt simple: Un republicà francès, laic a tot ser, no té cap empatx de submergir-se en l'estudi d'una filosofia amarada de teologia per tots cantons. Subratllem el fet perquè en d'altres ambients republicans, no gaire allunyats de França, una actitud positiva envers el pensament filosòfico-teològic medieval no s'ha donat i és difícil que s'hi produeixi, amb els resultats que eren d'esperar. Aquesta actitud tot just s'ha corregit una mica en els temps dits postmoderns, i, segons creiem, més aviat per influència anglosaxona. La conseqüència principal d'aquests fets és, per no anar més lluny, que nosaltres mateixos tenim dificultats serioses per a explicar l'evolució i la influència de les idees al nostre país. Com podríem explicar l'evolució de les idees, si tot just comencem a desenterrar-les? D'altra banda l'òptica francesa sobre la filosofia escolàstica no ha perdut mai de vista que aquesta filosofia va tenir un desenvolupament extraordinari a l'Estudi de París, inicialment en competència intellectual viva amb Oxford. Hi ha, doncs, raons locals —franceses— i generals —europees— poderoses per a explicar l'interès que, durant el segle XIX laic i republicà francès, podia suscitar l'estudi de la filosofia escolàstica. Això a part del fet que Hauréau sempre es va sentir atret de forma irresistible cap a l'estudi dels manuscrits medievals, i en aquests la filosofia hi circula a mans besades.

De 1848 a 1849 Hauréau fou diputat a l'Assemblea Nacional, i ja es pot endevinar de quin signe polític. El març del mateix 1848 fou nomenat conservador del departament de manuscrits de la BN, fet que marcà tota la seva trajectòria posterior. D'una banda es basquejà per atallar abusos i per a posar les bases d'un catàleg general dels manuscrits llatins. Ja hi havia el del segle XVIII, de Bernard de Montfaucon, que més que catàleg era un inventari elemental, i no comprenia els mss. entrats a la BN després de la nacionalització dels béns del clergat regular i secular. Amant de l'ordre, començà aleshores un índex o inventari de tots els mss. llatins de matèria filosòfica, teològica, gramatical, poètica i canònica. Ell vulgaritzà la transcripció dels íncipits de cada manuscrit, de cada tractat, de cada fragment, recurs indispensable per a obrir-se pas dins un laberint en el qual un mateix títol pot recobrir tractats diversos, d'autors separats en el temps, i fins i tot designa sovint produccions

de sentits intel·lectuals contraris. A part, doncs, d'individuar cada manuscrit, consignava l'edició o les edicions de les obres que identificava, sempre que li eren coneixedores. En aquest aspecte, el seu treball minuciós és deutor de la riquesa pràcticament inexhaurible dels fons impresos de les grans biblioteques parisenques. Aquestes recerques ja no les va deixar mai més i van donar origen a una obra tothora vàlida avui dia: Són els sis volums de les seves *Notices et extraits des manuscrits de la BN* (1890-1893).

Quan va dimitir oportunament de les seves funcions a la BN, poc abans del cop d'estat que va donar pas al segon Imperi, Hauréau va escometre el projecte de continuar la *Gallia christiana.* Aquest projecte dels benedictins francesos feia seixanta anys que havia estat interromput, havent arribat al volum XIII. El republicà Hauréau, dit a partir d'aquell moment el «benedictí laic», es va posar a la feina i va publicar ell tot sol els volums XIV, XV i XVI, fins a l'any 1865. S'han fet observacions crítiques sobre el seu mètode de treball, sens dubte fundades. Els monjos benedictins havien pogut aprofitar la documentació que guardaven els seus establiments abans de la secularització; en canvi, quan Hauréau reemprèn la *Gallia*, la documentació eclesiàstica és dipositada en arxius provincials poc organitzats i ha esdevingut en gran part inassequible. De tota manera, sense Hauréau, la *Gallia christiana* no hauria estat represa mai més, ni hauria estat continuada per J. H. Albanès i Ulysse Chevalier del 1895 al 1920. L'esforç d'Hauréau és un acte de respecte a la tradició —a la gran tradició, és clar— del tot exemplar. Aquesta feinada valgué repetidament a Hauréau el primer premi Gobert i l'any 1862 li obrí les portes de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres.

Finalment cal dir que, mort Joseph-Victor Le Clerc (1865), Hauréau fou elegit membre de la comissió de l'*Histoire Littéraire de la France.* Una mica abans, gràcies a l'entrada en aquest projecte de Victor Le Clerc i de Paulin París, sense oblidar-hi la presència d'Ernest Renan, l'*Histoire,* arribada al volum XXIV, havia estat objecte d'un cop de timó. Hom s'havia adonat que una munió d'obres, assenyaladament en francès antic, produïdes en diversos moments del segle XIII i àdhuc del XII, no havien rebut l'atenció que els esqueia. Per això, encara que el volum XXV i els següents corresponguin al segle XIV, tots contenen notícies que haurien d'haver estat publicades en els volums que van del XVI al XXIII. I moltes de les que en el volum XXV surten publicades a nom de Fèlix Fajard, en realitat foren retocades i refoses per Hauréau, com va fer més tard, en el volum XXIX, amb la notícia llarguíssima sobre Ramon Llull que Littré no va poder acabar. Tant en aquests retocs com en els seus treballs personals (sobre Durand d'Auvergne, Jean de Galles, Gautier de Bruges, Guillaume le Breton, els sermonaris, els glossadors llatins d'Ovidi, de Virgili, d'Estaci i de Lucà del segle XI endavant, un Boeci mestre d'Arts a París, Jean de Vignai, Tomàs d'Irlande, F. Caraccioli, l'inquisidor Geoffroy d'Ablis, Jean de Garlande, el versificador Primat d'Orleans, Guillaume le Maire, Nicolas d'Hacqueville OFM, Guillaume Bernard OP, Yves de Saint-Denys, el cardenal Arnaud Novelli, etc.), Hauréau va desplegar una

gran capacitat d'orientació en dominis inexplorats, i així anava amortitzant la major part de les troballes que feia pel seu compte estudiant pacientment els fons de manuscrits de la BN. Cal remarcar encara que la part més gran dels seus estudis són dedicats a autors i obres considerades en general de segon ordre. No sembla que aquesta consideració tingués cap efecte negatiu en el seu treball.

El 1881 s'incorporà al *Journal des Savants,* en substitució de M. Giraud. Hi publicà recensions sobre edicions de textos llatins medievals, catàlegs de manuscrits, publicació de butlles pontifícies, és a dir, l'única literatura que el va interessar durant la major part de la seva vida. Va col·laborar a la *Revue des Deus Mondes,* a *Le Temps,* a la *Biographie Générale* de Didot, al *Dictionnaire des Sciences Philosophiques,* i va escriure notes i articles per a la *Bibliothèque de l'École des Chartes.* Exercí responsabilitats a l'Imprimerie Nationale (1870-1881) i a la Fondation Thiers (1893-1896), encara que l'única cosa que el va interessar de debò fou la seva recerca sobre els manuscrits, adreçada a un públic selecte de savis. Fressar camins en el domini limitat on es va confinar voluntàriament fou el seu treball i la seva diversió fins al dia de la seva mort als 84 anys, mort considerada prematura pels qui coneixien la seva erudició profunda i la gran capacitat de treball que podia desplegar.

Així, doncs, en el volum XXVIII de l'*Histoire littéraire de la France,* p. 26-126, cent pàgines exactes, apareixia la notícia d'Hauréau sobre Arnau de Vilanova. El treball té tres parts: *Sa vie, Ses oeuvres imprimées, Ses oeuvres inédites ou perdues.*

I

Hauréau planteja les circumstàncies de la vida d'Arnau, admetent de bell antuvi que són mal conegudes. Desfà amb una certa vivacitat la pretensió de Manget i Freind, que el volien fill de Milà, a causa d'un text pretesament autobiogràfic d'Arnau (... *iste cibus est in usu apud illos de civitate unde fui, et est civitas Mediolanum*...); la pretensió queda descartada perquè aquell text, indegudament inserit en l'edició de les obres d'Arnau de 1520, correspon a una obra de Magnino, metge milanès. Gaufreteau diu que Arnau és fill de Bordeus sense al·legar cap text, ni cap tradició, simplement perquè ell també n'era fill. El fonament dels qui el pretenien nascut a tal o tal altra banda de la Provença, ni que fos allargada fins a Montpeller o Narbona, és un text de la *Crònica* del Villani, contemporani d'Arnau, copiat després per l'arquebisbe de Florència, Antoní, on es diu: *Eodem anno quidam Arnaldus de Villanova, Provincialis, magnus philosophus, Parisius dogmatizabat...* L'afirmació fou recollida i trasmesa per Murchi, Champier, Nicolás Antonio i d'altres. Però on comença i on acaba la Provença? Com que d'això el Villani no en parla, erudits posteriors, ja s'ha vist, hi van anar dient la seva. Haitzé, que era d'Arles, i Achard, que era marsellès, el fan néixer a Villeneuve-de Vence. Astruc, que era de Montpeller, pretén que en altre temps la Provença s'allargava sense

dificultats fins al Llenguadoc, la qual cosa li permet de suposar que Arnau hauria nascut en una petita Vilanova que hi ha prop de Montpeller. Aquesta tesi fou ratificada per Pouzin i Hazon. Colomiès i Van der Linden,[34] precisen que el lloc de naixença d'Arnau és a la Gàl·lia narbonesa, concretament a Villeneuve-la-Grande, diòcesi de Béziers.

Davant tanta varietat d'hipòtesis, Hauréau retreu que la veritat només pot provenir dels manuscrits, de les edicions i de documents fidedignes. En dos manuscrits de la BNF (n. 14372 i 6978), en les edicions incunables i en els esments que en fan els autors de catàlegs d'heretges, Arnau és dit català. En el ms. lat. 14372 hom llegeix: *... ordinatum a magistro Arnaldo de Villanova, cathalano, omnium medicroum nunc viventium gemma.* Es tracta, doncs, d'una informació que prové d'un contemporani d'Arnau, diferent de la informació del Villani. D'altra banda, el papa Climent V afirmava en una butlla que el seu metge era clergue de la diòcesi valenciana. Hauréau no dubta ni un instant a suposar que Arnau, oriünd de València, era fill d'una d'aquelles vuitanta quatre famílies catalanes i aragoneses que poblaren el país valencià l'endemà mateix de la conquesta (1240), sense oblidar de dir que la família d'Arnau era plebea i pobre. És l'única suposició que es permet fer, a partir de textos d'Arnau, davant una manca esfereïdora de documents sobre la seva vida, pocs i encara separats per intervals de temps molt llargs. En canvi, recupera de l'obra arnaldiana impresa —autèntica i espúria— les poques al·lusions que l'autor fa entorn de la seva pròpia vida: origen humil, primers estudis amb els dominicans, contacte amb Joan Calamida, home pràctic de la medicina a Nàpols, estudi no se sap ben bé on de la medicina àrab. Tot el que diuen els bibliògrafs del currículum acadèmic d'Arnau i la seva formació —estudis a Aix, anys d'estudis de teologia a París, estudi de la medicina amb els metges àrabs d'Espanya— és rebatut com pura fantasia inventada o, en el millor dels casos, suposada gratuïtament. Hauréau coneix l'obra de Zurita, que documenta l'estada d'Arnau com a metge de Pere II a Vilafranca (1285). La documentació montpellerina exhumada per Germain demostrava que a partir del 1289 Arnau era metge a Montpeller i professor a la Facultat de Medicina. Hauréau coneix també, probablement per Du Boulay, el viatge d'Arnau a Paris l'any 1299/1300 com ambaixador del rei Jaume II, el seu arrest, el procés d'heretgia a què fou sotmès, la sentència, la crema del seu llibre sobre la vinguda de l'Anticrist, el seu escrit de protesta contra els jutges de París i l'apel·lació al papa. Tot l'afer és exposat per Hauréau amb detall. Les seves informacions també són de primera mà quan rebat que Arnau hauria volgut enverinar el papa Benet XI, acusació que també va recaure sobre Bernat Délicieux; i diem que les informacions eren de primera mà perquè Hauréau havia escrit la biografia de Délicieux i coneixia les actes d'aquest altre procés. De l'episodi de París només se'n desprenia que Arnau era a Avinyó el 1304 i que d'aquí va passar

34. J. A. Van der Linden, *De scriptis medicis,* Amsterdam 1637, 51-53.

a Catalunya, cridat pel rei Jaume II perquè li interpretés un somni. Hauréau coneix aquest episodi gràcies a la lectura de la *Collocutio Friderici regis Siciliae et magistri Arnaldi de Villanova (= Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi regis Aragonum et Friderici tertii regis Siciliae eius fratris)*; també coneix la seva disputa posterior amb el dominicà Martí d'Ateca, l'estada a la cort de Sicília i les relacions amb el rei de Nàpols, Robert, de la casa anjovina, investit rei pel papa. Data la mort d'Arnau amb correcció, bo i citant una lletra de Climent V del 15 de març del 1312, en la qual el suposa ja mort. Arnau arribà difunt a Gènova en el navili que l'havia d'acostar a la cort papal. A part de censurar Champier, que fa morir Arnau a Tunis, i Rainaldi, que el fa morir en un naufragi, bo i anant de Nàpols a França, Hauréau fa quedar molt malament Bzovius i la seva interpretació de la lletra de Climent V en la qual reclamava a Arnau el llibre (de medicina, la *Practica summaria*) que li havia promès. Bzovius, editor de la lletra papal, va dir que Climent V manava als arquebisbes, bisbes i inquisidors que busquessin arreu els llibres d'Arnau, els examinessin, els condemnessin i els cremessin. Hauréau insinua que en aquest cas Bzovius, «trop bien renté par les cardinaux et le pape», no fou pas un historiador sincer, i no el consola la censura que Wadding va llençar en aquest cas contra Bzovius.

Explicada la mort d'Arnau amb el testimoni de Van der Linden, segons el qual Arnau fou honorablement sebollit a Gènova, Hauréau es refereix a la fama que tot seguit va acompanyar el nom del gran metge. I aquí tracta el testimoni de Joan Andreu sobre la transmutació de coure en or realitzada per Arnau a Avinyó, i el testimoni de Mariana sobre l'intent d'Arnau de formar un home mitjançant la mescla de certs elements. També analitza la sentència de la inquisició contra les doctrines teològiques arnaldianes, promulgada després de la mort de Climent V i en seu vacant de l'arquebisbat tarragoní. Hauréau cita Échard per a remarcar que dos inquisidors d'Aragó van haver de justificar anys a venir la validesa de la sentència, a causa de la resistència contra ella de grups arnaldistes tothora actius.

Ja es veu, doncs, que els encerts d'Hauréau com a biògraf d'Arnau provenen de la varietat de fonts que sap utilitzar i del sentit crític agut que hi projecta. Al costat de Du Boulay, que informa del procés dels mestres en teologia de París contra Arnau amb documentació primària, sap fer servir les informacions de Zurita i d'altres historiadors hispànics ben informats, aprofita materials de Flaccius Ylliricus, i fins i tot els materials bons dels biògrafs d'Arnau dels quals ell mateix retreu a cada moment els errors manifestos en què cauen. Sobretot, sap fondre els elements que maneja amb coherència, fins i tot quan el seu sentit crític falla i admet informacions que avui es consideren poc fiables. Malgrat aquest defecte, la biografia arnaldiana d'Hauréau és la que més s'acosta a la que avui es podrà fer amb el *Diplomatari* d'Arnau editat. Molts detalls seran sens dubte corregits, d'altres enriquits, però l'itinerari vital del gran metge dreçat per Hauréau es mantindrà en les seves línies essencials.

II

El segon mèrit de la notícia sobre Arnau de Vilanova escrita per Hauréau per a l'*Histoire littéraire de la France* rau en el catàleg que hi presenta de les obres arnaldianes impreses i de les inèdites conservades en manuscrit o perdudes. Cal advertir que l'ordre que segueix Hauréau no és el que seguiríem avui nosaltres. La diferència es deu al fet que devers 1880 els instruments de descripció de manuscrits eren rars i molt simples, i en la mentalitat dels investigadors el llibre imprès encara guardava una gran autoritat. No tanta, però, que impedís a Hauréau d'adonar-se que les edicions intencionalment completes de les obres d'Arnau no eren pas tan completes com això, a banda del fet que incloïen obres d'autenticitat dubtosa. Com sigui, ell se centrà en les dues edicions de Murchi (Lió 1504 i Venècia 1505) i en la de Symphorien Champier (Lió 1520), sense menysprear cap de les edicions d'obres particulars que va conèixer directament i les informacions dels bibliògrafs. Així, bo i fent un passa endavant, seguia les passes dels catàlegs d'Haitzé i de Teissier.

Hauréau estableix una llista de 78 títols d'obres impreses d'Arnau de Vilanova. Els primers cinquanta tres títols (I-LIII) són presos de les dues edicions preparades per T. Murchi. Els sis títols següents (LIV-LIX), desconeguts de Murchi, provenen de l'edició preparada per Champier. Segueixen tres títols més (LX-LXII) que Hauréau troba en les dues edicions de J. Stratius, la *Praxis medicinalis* i els *Tractatus varii exoterici ac chymici,* publicades a Lió el 1586. La resta de títols (LXIII-LXXVIII) són obres arnaldianes, autèntiques o no, editades en reculls miscel·lanis d'obres que pertanyen a autors diversos.

El que distingeix Hauréau de tots els seus predecessors és que treballà amb materials de primera mà i només es fiava d'ells: manuscrits i edicions. Esmenta els manuscrits i les edicions que coneix de cada un dels títols, i fins i tot recull les variants dels títols que en els manuscrits i en les edicions pot tenir una mateixa obra. Si no coneix ni manuscrit ni edició d'un títol, remet a la font d'informació que la li ha fornit. Reputem significatiu el fet que citi sovint el repertori de Hain, punt de sutura sòlid entre els manuscrits i les edicions del segle XVI.

De cada títol Hauréau en dona l'íncipit, avenç consolidat en el seu temps. Una altra novetat del catàleg d'Hauréau és que esmenta les traduccions de les obres d'Arnau i de les que passen per ésser-ho, i en cita d'italianes, de castellanes, d'angleses i alguna d'alemanya. També anota els títols que foren posats a l'índex de llibres prohibits per la Inquisició espanyola (índex de Sandoval).

Després del títol i de l'íncipit, segueix una petita fitxa del contingut de cada obra, de la difusió que ha tingut, de les traduccions que se'n coneixen. Del *Regimen sanitatis ad inclytum regem Aragoniae* (n. VII del catàleg), a part d'una colla de manuscrits (entre altres, dos del fons hebreu de la BNF), en cita dues edicions del catàleg de Hain, dues edicions parcials amb un títol desorientador —París 1573, Colònia 1586— i transcriu un altre títol desorientador en l'edició tanmateix completa de Lió 1585, dins la *Praxis medicinalis*

acabada d'esmentar; en coneix la traducció castellana de Sevilla 1526, l'hebrea dels dos mss. parisencs citats, i un fragment (el cap. 19) traduït a l'italià, que detecta al catàleg de la Biblioteca Laurenciana de Florència del Bandini. No cal dir que Hauréau recull qualsevol frase que expressi alguna opinió d'Arnau sobre fets o persones concretes, i en aquest cas Hauréau es complau a esbrinar de quins fets o de quines persones es tracta. Igualment a voltes desenmascara l'atribució a Arnau d'obres que no són seves, com en el cas del *Liber de Regimine Sanitatis* (n. VI del catàleg), obra del metge milanès Magnino, que havia suscitat prou controvèrsia. Algú va suposar fins i tot que Magnino no havia existit mai, i que aquest nom era el pseudònim que feia servir un Arnau de Vilanova atribolat per les persecucions inquisitorials, per tal de difondre els seus llibres. Hauréau descriu amb gràcia irònica l'etiologia d'aquest embolic bibliogràfic, fustiga els erudits que el van difondre (Curtius, Manget), restitueix a Magnino la paternitat del *Liber de Regimine Sanitatis*, i invoca l'autoritat d'altres bibliògrafs (Argelati, Mansi, Tiraboschi) que no van confondre Arnau amb Magnino.

III

El capítol d'obres d'Arnau de Vilanova inèdites i perdudes té tres parts: Les obres mèdiques (LXXIX-XCIV), les obres alquímiques (XCV-CXI), les obres teològiques (CXII-CXXIII).

La informació de tota aquesta part prové de manuscrits o de catàlegs. Hauréau adverteix de bell antuvi que molts títols només els coneix per catàleg, afegint que probablement d'una mateixa obra donarà dos o més títols diferents, sense possibilitat d'evitar mencions múltiples. Per a moltes biblioteques estrangeres, assenyaladament les angleses, Hauréau depèn de la informació de l'obra de Montfaucon, de Haenel, del catàleg de la Staatsbibliothek de Munic i d'altres catàlegs que cita de forma genèrica, com és ara els «Catalogues d'Angl. et d'Irl.»,[35] els de Bandini,[36] el de Hagen,[37] els de Nicolás Antonio; esmenta la «Bibl. de Robert Burscough», la «Bibl. G. Laud» i uns misterió catàleg de la biblioteca de Breslau de Henschel, que segurament ha confós amb el de la biblioteca de Bratislava, si ho hem entès bé.[38] En general, els catàlegs de

35. Si no és l'obra de Thomas James, *Catalogus manuscriptorum Angliae et Hiberniae*, citada supra, podria ésser l'obra d'Edward Bernard, *Catalogi librorum manuscriptorum Angliae et Hiberniae in unum collecti, cum indice alphabetico,* Oxoniae 1697.

36. Angelo Maria Bandini, *Catalogus codicum manuscriptorum graecorum, latinorum, italicorum etc, Bibliothecae Mediceae Laurentianae* (1767-1778); *Catalogus codicum bibliothecae Laurentianae*; Florentiae 1770; *Catalogus codicum manuscriptorum latinorum Bibliothecae Mediceae Laurentianae*, 1774., etc.

37. Hermann Hagen, *Catalogus codicum Bernensium (Bibliotheca Bongarsiana),* Berna 1844-1898.

38. L'obra de Henschel porta per titol *Praemissae sunt de bibliothecarum Vratislaviensium codicibus manuscriptis medii aevi medicis ac physicis observationes generales*, 1847.

manuscrits que fa servir resulten una bibliografia rància per a nosaltres,[39] però és la que tenia a mà un bibliotecari de la segona meitat del segle XIX. La major part de les informacions d'aquests catàlegs són molt simples, més semblants a les notícies d'un inventari que no pas a les d'un bon catàleg descriptiu. Poc amant de deixar el seu gabinet de treball i d'anar pel mon a la percaça de manuscrits, Hauréau es deixarà guiar per informacions sumàries pouades ací i allà. El seu territori ferm és la BNF, amb el formidable gabinet de manuscrits que posseeix, tot i que algun text li passa desapercebut.[40]

Una altra advertència d'Hauréau: Si en els reculls impresos d'escrits arnaldians hi ha atribucions que són falses i altres de dubtoses, encara abunden més en la transmissió manuscrita. Hauréau deixa, doncs, el problema crític textual arnaldià completament obert, perquè el seu treball consisteix a esbrinar bibliogràficament, tant en els mss. com en les edicions, quines obres es poden considerar d'Arnau —o no—, i com es redueixen entre ells els títols diversos que ací i allà hom ha donat als distints exemplars d'una obra vasta, parasitada i/o imitada. Corregeix errors de catalogadors i bibliògrafs (Antonio, Nazari), és remís a considerar autèntiques d'Arnau les obres que li són atribuïdes per un testimoni solitari, o les que només són citades en catàlegs, o aquelles traduccions de l'àrab al llatí que ja existien abans que Arnau fes les seves.

Les suspicàcies d'Hauréau es multipliquen quan toca les obres alquímiques. Més o menys de mala gana, reconeix que hi ha molts tractats d'alquímia que circulen sota el nom d'Arnau de Vilanova. Els té tots per dubtosos, llevat de les *Recepta de arte chimiae,* i d'aquells que considera directament falsos perquè transporten contradiccions internes, assenyaladament cronològiques. Si no són dubtosos, no tenen cap importància: n'hi ha que només omplen una pàgina, d'altres només els atribueix a Arnau un sol testimoni; altres tractats només són arnaldians gràcies a les conjectures inventades per l'autor d'un catàleg; si els tractats són llargs i són atribuïts també a d'altres autors o es presenten anònims, Hauréau els té directament per suspectes, al·legant que una obra llarga d'Arnau de Vilanova, cas que fos autèntica, hauria estat citada sovint. Els textos alquímics en francès del segle XVI o en picard, per principi, ni són ni han pogut ésser d'Arnau. És molt clar que Hauréau, admirador del saber medical d'Arnau, es trobava incòmode davant d'un possible Arnau alquímic, i procura segar l'herba sota els peus a totes i cadascuna de les mistificacions del gran metge. Creu que els autors dels tractats d'alquímia que circulen a nom d'Arnau «es mofen de la credulitat pública», o són uns «xarlatans», o simplement es lliuren a «la fraude de l'attribution». Totes les propostes bibliogràfiques que van en direcció d'un Arnau alquímic són objecte de la detestació metòdica d'Hauréau.

39. Per a Viena fa servir el *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Palatinae Vindobonensis,* de Stephan ENDLICHER, Viena 1836, i les *Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca palatina Vindobonensi asservatorum*, vol. I, Viena 1864.

40. És el cas del ms. lat. 15.033, que conté entre altres obres el *De mysterio cymbalorum.*

Pel que fa als opuscles teològics, segons Hauréau en la seva major part perduts, són vistos amb simpatia. En aquest aspecte Hauréau tampoc no dissimula que pren Arnau per un visionari i un exaltat ingenu, i treu picant a les seves profecies apocalíptiques. Coneix alguns dels seus tractats espirituals, però no pas tots. Sobretot desconeix el ms. vat. lat. 3824, que li hauria resolt dubtes i incerteses, i no és pas que no conegui els vat. lat. 5732 i 5740! Així, s'ha de fiar de catàlegs, de coneixements limitats, del testimoni de l'inquisidor Eimeric, etc. Hauréau es limita a ésser tan complet com pot en la recensió de l'obra arnaldiana, bo i essent conscient que entorn d'ella subsisteixen grans incògnites.

Consideracions finals

La notícia de Barthélemy Hauréau sobre Arnau de Vilanova és típica de la seva manera de treballar. Coneix a fons la bibliografia anterior i dispensa als erudits predecessors seus tot el respecte compatible amb una crítica vigorosa. Cita llurs opinions de forma objectiva i sempre que cal les discuteix a fons. El balanç que dreça sobre els estudis arnaldians anteriors al seu és definitiu i ja no s'ha posat mai més en qüestió.

Les 123 recensions de les obres d'Arnau que fa Hauréau són crítiques des del punt de vista bibliogràfic, no tant des del punt de vista de la crítica del text. Només ara i adés, com ja havia fet en el seu moment Astruc, detecta elements que l'inclinen o el forcen, si tan escandalosos són, a considerar no autèntica o dubtosa alguna obra arnaldiana (n. VI, VIII, XVII, XIX, XXVII, XXIX, XXXI, LXI, LXIV, LXV, LXVI, LXVIII, LXXI, LXXII, LXXIII, LXXIV, LXXV, LXXVIII, LXXXI, LXXXVII, XC, XCI, XCIII, XCIV, XCV, XCVI, C, CI, CIII, CVII, CVIII, CIX, CX, CXI). Com es pot veure en els apèndixs finals, l'esforç d'Hauréau per a detectar l'obra impresa i manuscrita d'Arnau supera de molt la de tots els seus predecessors, i fins i tot la de Haven-Lalande, successor seu en els estudis arnaldians i coneixedor de l'article de la *HLF.* Tanmateix Hauréau admet repetidament que les seves notícies necessiten ésser aprofundides en recerques que a ell no li ha llegut de fer.

Els manuscrits parisencs, essencialment els de la BN, els coneixia a fons. I, a mes a més, va aprofitar els catàlegs d'altres grans biblioteques, assenyaladament Munich, Viena, i les notícies que va poder arreplegar de les biblioteques angleses, públiques o particulars, del seu temps.

Alguna entrada, com la 121, que esguarda les obres condemnades en la sentència de Tarragona del 1316, conté pla més d'un títol. Alguna altra entrada és doble, a causa de les variants que d'una mateixa obra poden arribar a transmetre els manuscrits.

Entra en diàleg amb els textos arnaldians i té sempre presents les notícies que n'han donat els seus predecessors, per a impugnar-les o aprofitar-les; en definitiva per a convertir-les en informacions objectives mitjançant el contrast

de la crítica. En el cas del *Breviarium practicae* la nota és llarguíssima, perquè Hauréau la creu autèntica d'Arnau i, en canvi, hi troba traces de superstició, per a ell increïbles en el gran metge.

Sota cada ítem recull la discussió —si n'hi ha hagut— sobre l'autenticitat d'un text, atribuït per les edicions o pels manuscrits a Arnau. Si els resultats de la polèmica no són prou consistents, deixa surar el dubte. Cap dels seus predecessors no havia ni tan sols insinuat que calia obrir l'estudi sobre els problemes d'autenticitat de les obres mèdiques d'Arnau.

Hauréau fa notar alguna vegada, com en el cas dels aforismes de les *Medicationis parabolae,* que hi ha blocs parcials d'aquell text transcrits en altres mss. de la BNF. I, a l'inrevés, gràcies a les edicions, a vegades identifica blocs erràtics d'un text, tallat arbitràriament d'un dels manuscrits, que ha pogut passar per obra arnaldiana autònoma.

També esmenta algun manuscrit (Viena 5488) que, al costat d'un text arnaldià, en transmet un comentari.

Ple de clarors i ombres, el treball d'Hauréau a la *HLF* conté la llavor de tot el que després ha vingut. Des d'una mentalitat positiva, laica i rigorosa, sense desplegar tècniques refinades d'escola, va orientar els estudis arnaldians del futur en el sentit de valorar positivament l'obra mèdica d'Arnau, sospitar sistemàticament de l'autenticitat de les obres alquímiques que porten el seu nom, i assenyalar les obres espirituals d'Arnau com un camp d'estudi tan poc conegut com interessant de conèixer.

No és potser pertinent en el marc de la IV Trobada esbrinar la influència del treball d'Hauréau sobre les generacions següents d'erudits del segle XIX i del XX que han treballat sobre Arnau de Vilanova: Franz Ehrle, Paul Diepgen, etc. Només apuntarem que l'any 1947, quan Joaquim Carreras i Artau en el pròleg a *Arnau de Vilanova. Obres catalanes. Volum II. Escrits mèdics,* va donar la llista d'obres mèdiques arnaldianes, no es va apartar gens de l'elenc d'Hauréau. I cal dir que va caldre esperar l'aparició del cèlebre article de Juan Antonio Paniagua de l'any 1959 perquè Arnau de Vilanova deixés d'ésser considerat alquimista.[41]

A la distància de tants anys, és curiós de constatar que les AVOMO, les Trobades i les AVOThO han seguit fil per randa les orientacions que es desprenien del treball d'Hauréau com a tasca del futur: Aprofundir la biografia, plantejar les qüestions d'autenticitat en l'obra mèdica, la teològica i l'alquímica. I, naturalment, editar críticament les seves obres.

Al cap de molt poc temps, l'any 1890, A.-Ch. Germain publicava anònimament i sota l'autoritat del Conseil Général de Montpellier el primer volum del *Cartulaire de l'Université de Montpellier*. Des del punt de vista de la biografia d'Arnau, la publicació exhumava documents sòlids, com és ara la declaració

41. *Notas en torno a los escritos de alquimia atribuidos a Arnau de Vilanova,* dins «Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología médica», 11 (1959), 406-419.

davant notari feta l'any 1306 per Arnau de Vilanova, mestre en medicina, sobre l'observança de certs estatuts (p. 217). I s'hi publicaven les tres butlles de Climent V del 8 de setembre del 1309, en les quals Arnau és esmentat: La primera sobre els autors que cal estudiar i sobre la manera d'atorgar graus a la Facultat de Medicina (p. 219-221); la segona exigint els dos terços dels vots per a l'elecció de Canceller, a més de l'acord del bisbe de Maguelona (p. 223-224); i la tercera exigint els dos terços dels vots dels professors per a conferir el grau de llicència, a més de l'acord del bisbe de Maguelona (p. 224-226).[42]

Aquests mateixos documents foren recollits en la publicació sistemàtica que pocs anys més tard va fer Marcel Fournier dels estatuts de les biblioteques del Migdia francès.[43]

El 1896 apareixia sota el nom de Marc HAVEN, *La vie et les oeuvres de maître Arnaud de Villeneuve,* Chamnel 1896, i sota el nom d'Emmanuel LALANDE, *Arnaud de Villeneuve. Sa vie et ses oeuvres,* París, Chamnel 1896. Malgrat la duplicitat del nom, l'obra és exactament la mateixa. Representa un sub-producte madur del treball d'Hauréau. Haven-Lalande estudia Arnau com a físic, màgic i alquímic, seguint orientacions superades pel treball d'Hauréau.

El mateix any 1896 Delisle publicava el testament d'Arnau de Vilanova.[44] Hom entrava així en una etapa completament diferent de les anteriors. Arnau havia esdevingut un personatge documentat, amb rols precisos dins la Facultat de Medicina de Montpeller, amb una família concreta, amb una radicació forta a València, que convertia en inanes les especulacions anteriors sobre els seus orígens i ajudava a esbossar trets de la seva biografia que no havien estat vistos amb el relleu suficient. Pel que fa a la valoració del seu saber mèdic, a la significació dels seus escrits religiosos i a la seva relació amb l'alquímia, tot estava per fer.

42. Cf. *Cartulaire de l'Université de Montpellier,* t. II, Supplément, n. 6, p. IX, 61-62, 857.

43. Cf. Marcel FOURNIER, *Statuts…,* II, 20-22.

44. Léopold DELISLE, *Testament d'Arnau de Villeneuve…,* dins «Journal des Savants» 1896, 342-345.

Apèndix I

Quadre dels catàlegs de les obres impreses d'Arnau de Vilanova publicats per Pierre Joseph Haitzé, Octave Teissier, Barthélemy Hauréau i Haven-Lallande. Els títols del catàleg de Haven-Lalande, que parteix de l'edició de Lió 1586, diferent de la que utilitzen Haitzé, Teissier i Hauréau (Champier 1520), es publiquen segons l'ordre que presenten els tres primers catàlegs.

Champier	Haitzé	Teissier	Hauréau	Haven-Lalande, ed. de Lió 1586 + Champier 1520
Speculum medicine	*Miroir des introductions medicinales*	*Miroir des introductions médicinales*	Medicinalium introductionum speculum (I)	Speculum medicinalium introductionum
De intentionibus medicorum			Liber de diversis intentionibus medicorum (II)	De diversis intentionibus medicorum
De humido radicali	*De l'humide radical*	*De l'humide radical*	De humido radicali (III)	De humido radicali
Commentum Arnaldi super textu Galieni de mala complexione diuersa	*Comentere sur le texte de Galien touchant la diversité des mauvaises complexions*	*Comentere sur le texte de Gallien au sujet de la diversité des mauvaises complexions*	Commentum super libello De mala complexione diversa (IV)	Commentarium super libellum de mala complexione diversa
Questiones super eodem libello	*Des questions sur le même sujet*		Quaestiones super libro de mala complexione diversa (V)	
De regimine sanitatis	*Du regime de santé*	*Du regime de santé*	Liber de regimine sanitatis Arnaldi de Villanova, quem Magninus Mediolanensis sibi appropriavit (VI)	De regimine sanitatis
De conservatione sanitatis regis Aragonie	*De la conservation de la santé pour le roi d'Aragon*	*De la conservation de la santé*	Regimen sanitatis ad inclytum regem Aragonum directum et ordinatum (VII)	De conservatione sanitatis ad inclytum regem Aragonum

De conseruanda iuuentute et retardanda senectute	*De la conservation de la jeunesse et du retardement de la vieillesse*	*De la conservation de la jeunesse et du retardement de la vieillesse*	De conservanda iuventute et retardanda senectute (VIII)	De conservatione iuventutis et retardatione senectutis ad regem Hierosolimitanum et Siciliae
De considerationibus operis medicine	*Des Considerations sur l'oeuvre de la medecine*	*Considérations sur l'oeuvre de la médecine*	De considerationibus operis medicinae (IX)	De considerationibus operis medicinae
De flobothomia	*De la saignée*	*De la saignée*	De phlebotomia (X)	De phlebotomia
Parabole meditationis (*sic*): que alio nomine a mnedicis appellantur regule generales seu canones generales curationis morborum	*Regles generales pour la guerison des maladies, qu'il appelle ses Paraboles*	*Règles générales pour la guerison des maladies (Paraboles)*	Medicationis parabolae secundum instinctum veritatis aeternae (XI)	Parabolae medicationis
De tabulis generalibus que medicum informant specialiter cum ignoratur egritudo	*Regles generales pour la conduite du medecin dans les maladies inconnues*	*Règles générales pour la conduite du medecin*	Tabulae quae medicum informant specialiter cum ignoratur aegritudo (XII)	Tabulae quae medicum informant specialiter dum ignoratur aegritudo
De Amphorismis	*Des Aphorismes sur toutes les maladies, qu'il qualifie la doctrine es Aphorismes*	*Aphorismes sur toutes les maladies*	Aphorismi de ingeniis nocivis, curatives et praeservativis morborum speciales corporis partes respicientes (XIII)	Aphorismi edicti de ingeniis nocivis, curativis etc.
De parte operatiua	*De la maniere d'operer sur le corps humain*		Liber de parte operativa (XIV)	De parte operativa
De regimine castra sequentium	*Du regime que les gens de guerre doivent garder*	*Du régime que les gens de guerre doivent garder*	De regimine castra sequencium (XV)	De regimine castra sequentium
De regimine sanitatis salernitano	*Comentere sur le fameux regime de vivre donné par l'école de Salerne au roi d'Angleterre*	*Commentaire sur le fameux régime de vivre donné par l'école de Salerne au roi d'Angleterre*	Commentum super regimen Salernitanum (XVI)	Commentum in regimen Salernitanum

Breuiarium practice: cum capitulo generali de vrinis et tractatu de omnibus febribus	*Des instructions generales sur toutes les maladies, qu'il a intitulées le Bréviere de la pratique medicinale Traité des urines et de toutes les fièvres*	*Bréviaire de la pratique medicinale*	Breviarium practicae a capite usque ad plantam pedis cum capitulo generali de urinis et tractatu de omnnibus febribus (XVII)	Compendium medicinae practicae Arnaldi de Villanova
Practica summaria: seu regimen ad instantiam domini pape Clementis	*Une pratique somére ou regime de medecine à l'instance du pape Clement*	*Une pratique sommaire*	Practica summaria seu regimen ad instantiam domini papae Clementis (XVIII)	Practica summaria seu regimen magistri Arnaldi de Villanova ad instantiam clementis summi pontificis
De modo preparandi cibos et potus infirmorum in egritudine acuta	*De la maniére de préparer les alimens des malades dans les maladies aiguës*	*De la manière de préparer les aliments des malades dans les maladies aigües*	Liber de modo praeparandi cibos et potus infirmorum in aegritudine acuta (XIX)	De modo praeparandi cibos et potus infirmorum in aegritudine acuta
Compendium regimenti acutorum	*Un Recueil de regimes dans les maladies aiguës*	*Recueil des régimes*	Compendium regimenti acutorum (XX)	Compendium regiminis acutorum
Regimen quartane	*Le regime de la fiévre quarte*	*Le régime de la fièvre quarte*	Regimen sive consilium quartanae (XXI)	Regimen sive concilium quartanae
De cura febris ethice	*La Maniére de traiter les fiévres ethiques*	*Manière de traiter les fièvres éthiques*	Consilium sive cura febris ethicae (XXII)	Concilium sive cura febris ethicae
De regimine podagre	*Le Regime de la goutte*		Consilium sive regimen podagrae (XXIII)	Conilium sive regimen podagrae
De sterilitate tam ex parte viri quam ex parte mulieris	*Un Traité de la sterilité, tant de celle qui naît de l'homme comme de la femme*	*Traité de stérilité*	Tractatus de sterilitae tam ex parte viri quam ex parte mulieris (XXIV)	De sterilitate tam ex parte viri quam ex parte mulieris
De conceptione			Compilatio de conceptione (XXV)	De conceptione
De signis leprosorum	*Des signes de la lépre*	*Les signes de la lèpre*	Signa leprosorum (XXVI)	De signis leprosorum
De bonitate memorie	*De la bonté de la memoire*	*De la bonté de la mémoire*	Tractatus de bonitate memoriae (XXVII)	De bonitate memoriae

De amore heroyco	*De l'amour héroïque ou de la passion amoureuse*	*De l'amour héroïque ou de la passion amoureuse*	De amore qui heroicus nominatur (XXVIII)	De amore heroïco
De maleficiis	*Des maléfices contre le mariage*	*Des maléfices contre le mariage*	Remedia contra maleficia (XXIX)	Remedia contra maleficia
De cautelis medicorum	*Des precautions medicinales dans l'examen des urines*	*Des précautions médicinales* *De la maniere de composer les médecines* *Traité des vins*	Cautelae medicorum (XXX)	De cautelis medicorum
De venenis	*Des venins*		Tractatus de venenis (XXXI)	De venenis
De arte cognoscendi venena	*Et de la maniere de les conétre*		Libellus de arte cognoscendi venena (XXXII)	De arte cognoscendi venena
De dosibus tyriacalibus	*Des doses theryacales*		Tractatus de dosibus theriacalibus (XXXIII)	De dosibus theriacalibus
De graduationibus medicinarum amphorismi	*Des graduations des medecines*		Liber aphorismorum de graduationibus medicinarum per artem compositarum (XXXIV)	
De simplicibus	*Des medecines simples*		Simplicia (XXXV)	De simplicibus
Antidotarium	*De la maniere de composer les medecines,* qu'il titre d'Antidotaire		Antidotarium (XXXVI)	Antidotarium
De vinis	*Un Traité des vins*		Liber de vinis (XXXVII)	De vinis
De aquis laxatiuis	*Des eaux medecinales*		Tractatus de aquis medicinalibus (XXXVIII)	De aquis medicinalibus Tabula
De ornatu mulierum	*De l'ornement des femmes par rapport à la beaute du corps*	*De l'ornement des femmes*	Liber de ornatu mulierum (XXXIX)	De ornatu mulierum
De decoratione	*De la decoration du visage*	*De la décoration du visage*	Tractatus de decoratione (XL)	De decoratione

Commentum super suis parabolis	*Des commanteres sur quelques-unes de ses paraboles ou axiomes de medecine*			
De coitu	*De la generation animale*	*De la génération animale*	De coitu (XLI)	De coitu
De conferentibus et nocentibus principalibus membris nostri corporis	*Des choses utiles ou nuisibles aux principaux membres du corps humain*	*Des choses utiles ou nuisibles aux principaux membres du corps humain.*	Tractatus de conferentibus et nocentibus principalibus membris corporis nostri (XLII)	De conferentibus et nocentibus principalibus membris
Repetitio super canone *Uita breuis*	*Une exposition sur l'axiome ou aphorisme d'Hippocrate touchant la briéveté de la vie et la longueur de l'art de la medecine*	*Une exposition sur l'axiome d'Hippocrate touchant la brièveté de la vie et la longueur de l'art de la médecine*	Commentum super canonem: Vita brevis (XLIII)	Repetitio super canonem: Vita brevis, ars vero longa Quaestiones eiusdem libri
Tabula super v*ita breuis*			Tabula super Vita brevis (XLIII)	Tabula super canonem
Expositio super amphorismo In morbis minus	*Une autre exposition sur l'aphorisme 34 qui regarde l'analogie favorable des maladies par raport à l'habitude, à l'âge et au tems*		Expositio super isto aphorismo Hippocratis: In mobis minus (XLIII)	Expositio super aphorismum: In morbis minus periclitantur aegrotantes
De febribus regule generales	*Des regles generales pour la guerison des fievres*		Regulae generales de febribus (XLIV)	Tractatus de regulis generalibus febrium
De pronosticatione visionum que fiunt in somniis	*Des pronostics qu'on tire des songes qu'on fait en dormant*	*Des pronostics qu'on tire des songes qu'on fait en dormant*	Expositiones visionum quae fiunt in somnis (XLV)	Tractatus expositionum visionum quae fiunt in somniis
De Astronomia	*Des jugements qu'on fait des maladies, selon les régles astronomiques ou le mouvement des planetes*	*Des jugements qu'on fait des maladies, selon les règles astronomiques ou le mouvement des planetes*	Capitula astrologiae de iudiiis infirmitatum secundum motum planetarum (XLVI)	Capitula astrologiae: De judiciis infirmitatum secundum motum planetarum

De physicis ligaturis	*La version latine du livre grec des proprietez surprenantes des choses naturelles de Costaben Luce, intitulé des Ligatures physiques*	*Version latine du livre grec des propriétés surprenantes des choses naturelles de Costa ben Luce, intitulé des Ligatures physiques*	Liber Costae ben Lucae de physicis ligaturis, translatus a magistro Arnaldo de Villanova de graeco in latinum (XLVII)	De physicis ligaturis tractatus translatus de graeco in latinum
Rosarius philosophorum	*De la veritable composition de la philosophie naturelle, par laquelle tout imparfait est ramené à son juste titre solére et lunére. / Trésor des trésors, le plus grand secret de tous les secrets, /* ou *le Rosère des philosophes*	*De la véritable composition de la philosophie naturelle, par laquelle tout imparfait est ramené à son juste titre solaire et lunaire.*	Liber appellatus Thesaurus thesaurorum, Rosarius philosophorum ac omnium secretorum maximum secretum, de verissima compositione naturalis philosophiae, qua omne diminutum reducetur ad solificum et lunificum verum (XLVIII)	Thesaurus thesaurorum et rosarius philosophorum
Lumen nouum De sigillis	*La nouvelle Lumière*		Novum lumen (XLIX) Sigilla (L)	Liber dictus Novum lumen Sigilla
Flos florum	*Le Parfait Magistere et la joie de maître Anraud de Villeneuve, autrement / la Fleur des fleurs* *Un troisieme traîte de la Pierre philosophale, qu'il composa pur un sien serviteur qu'il aimait beaucoup*	*Fleur des fleurs*	Perfectum magisterium et gaudium magistri Arnaldi de Villanova, transmissum per eum ad inclytum regem Aragonum, quod quidem est Flos florum, thesaurus omnium, incomparabilis margarita, in quo reperitur veri compositio et perfectio elixir tam ad album quam ad rubeum componendum (LI)	Magisterium et gaudium ad inclytum regem Aragonum (Flos florum)

Epistola super Alkimia ad regem Neapolitanum	*Épître, a Robert, roi de Naples*		Epistola super alchymia ad regem Neapolitanum (LII)	Epistola de alchimia ad regem Neapolitanum
Recepta electuarii mirabilis preseruantis ab epidimia et confortantis mineram omnium virtutum	*Une recepte d'électuaire merveilleux préservant de la peste et confortant la masse de toutes les bones qualitez du corps*	*Une recette d'électuaire*	Recepta electuarii mirabilis preseruantis ab epidemia et confortantis mineram omnium virtutum (LIII)	Recepta electuarii mirabilis praeseruantis ab epidèmia
Tractatus contra calculum dictus *Opus manus Dei* ad pontificem romanem	*Un traité contre la gravelle, qu'il a appellé* l'Ouvrage de la main de Dieu *composé pour le pape*	*Un traité contre la gravelle*	Tractatus contra calculum (LV)	Contra calculum
Regimen preseruatiuum et curatiuum contra catarrum	*Un regime curatif et préservatif touchant le catarre*	*Un régime curatif et préservatif*	Regimen curativum et praeservativum contra catharrum (LVI)	Regimen curativum et praeservativum contra catarhrum
Regimen preseruatiuum et curatiuum contra tremorem cordis	*Des palpitations du coeur*	*Des palpitations du coeur*	De tremore cordis (LVII)	De tremore cordis
Tractatus de epilepsia	*Un traité d'épilepsie*	*Un traite d'épilepsie*	De epilèpsia (LVIII)	De epilèpsia
Tractatus de esu carnium pro sustentatione ordinis carturiensis (*sic*) contra iacobitas	*L'apologie de la constitution carthusienne touchant l'abstinence absoluë de la viande contre les Jacobites*	*L'apologie de la constitution carthusienne*	Tractatus de esu carnium pro sustentatione ordinis Carthusiensis contra Jacobitas (LIX)	De esu carnium
Tractatus de philosophorum lapide[45]			De lapide philosophorum (LIV)	De lapide philosophorum
Praxis Medicinalis (1586) et Tractatus varii (1586)				
			Tractatus medicinae regales, sive descriptio receptarum Arnaldi de Villanova (LX)	Tractatus medicinae regalis sive descriptiones receptarum

45. Cf. supra, nota 19.

			Cathena aurea (LXI)	Catena aurea
			Arnaldi Villanovani Testamentum (LXII)	Testamentum
			Novum Testamentum (LXIII)	
			Speculum alchymiae (LXIV	
			Practica magistri Arnaldi de Villanova (LXV)	
			Semita semitae (LXVI)	
			Quaestiones tam essentiales quam accidentales magistri Arnaldi de Villanova ad Bonifacium VIII (LXVII) Carmina (LVIII)	
			Tractatus parabolarum (LXIX)	
			De sanguine humano ad magistrum Jacobum de Toleto (LXX)	
			De phlebotomia (LXXI)	
			Annotationes in Anatomiam Mundini (LXXII)	
			De accidentibus senectutis et senii (LXXIII)	
			De aquae vitae Simplici et composito (LXXIV)	

			Explicatio Compendii alchimiae quod Joanni Garlandio tribuitur (LXXV)	
			Thesaurus pauperum (LXXVI)	
			Liber Avicennae de viribus cordis a magistri Arnaldo de Villanova translatus de arabico in latinum (LXXVII)	
			Collocuto Frederici regis Siciliae et magistri Arnaldi de Villanova (LXXVIII)	

Hauréau, obres inèdites i perdudes	
1) *Mss. mèdics*	Liber de vita philosophorum mag. Arnaldi de Villanova (LXXIX)
	Libellus regiminis Arnaldi de confortatione visus secundum sex res non naturales (LXXX)
	Tractatus de aquis, de aere, de vinis, de pane et leguminibus (LXXXI)
	Libellus de improbatione maleficiorum (LXXXII)
	Tabula syruporum et electuariorum (LXXXIII)
	Tractatus de urina (LXXXIV)
	Curae breves mag. Arnaldi de Villanova, physici domini regdis Siciliae et Jerusalem et Neapoleni (LXXXV)
	Liber de rigore, jectigatione et spasmo, translatus a mag. Arnaldo de Villanova, Barchinonae, de arabico in latinum (LXXXVI)
	De retardanda senectute (LXXXVII)
	Abreviatio libri Prognosticorum (LXXXVIII)
	Modus vivendi compositus per mag. Arnaldum de Villanova (LXXXIX)
	Medicina Hermetis (XC)
	Medicamina (XCI)
	Quaestio determinata de genere febrium (XCII)
	Abuzale de medicines simplicibus, ex translatione Arnaldi de Villanova (XCIII)
	Liber de conservatione corporis humani et regimine sanitatis sapientissimi senis arabici Albenzohar, translatus ab Arnaldo de Villanova anno Domini MCCCLVIII (XCIV)

2) *Mss. alquímics*	Tractatus de solutione dubiorum in alchimia (XCV)
	Doctrina nova (XCVI)
	Arnaldi de Villanova recepta de arte chimiae (XCVII)
	De vera compositione lapidis philosophorum. Recepta de duobus spermatibus. Arnaldus de Villanova quomodo confecerit crocum martis de venere (XCVIII)
	Artis divisió secundum mag. Raymundum de Villanova (XCIX)
	Clavis scientiae maioris (C)
	De origine metallorum (CI)
	Soliloquium (CII)
	Phoenix (CIII)
	Elucidarium, Lucidarium (CIV)
	Roa novella magistri Arnaldi de Villanova (CV)
	Liber deflorationis philosophorum magistri Raynaldi de Villanova (CVI)
	Liber experimentorum Arnaldi de Villanova (CVII)
	La glorieuse marrguerite de Maître Arnault de Villeneuve (CVIII)
	De quercu (CIX)
	Tractat de geometrio practico o la sciença de troubar la profondour de l'laigo et largiour dei terres (CX)
	De compositione et utilitate quadrantis (CXI)

3) *Mss. teològics*	Allocutio Arnaldi de Villanova de his quae conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis ad inclytum tertium Fredericum, Trinacriae regem illustrem (CXII)
	Speculatio adventus Antichisti (CXIII)
	De cymbalis Ecclesiae (CXIV)
	Apologia de versutiis et perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad mag. Johannem Albi, cannonicum Condignensem (CXV)
	Opus Arnoldi de Villanova de generibus abusionum veritatis et de pseudoministris Antichristi cognoscendis et de pastorali oficio contra gregem exercendo (CXVI) Philosophia catholica adnihilandi artem et versutias Antichristi et omnium membrorum eiusdem secundum mag. Arnaldum de Villanova (CXVII)
	Responsiones ad arrgumenta et oppositiones doctorum Parisiensium (CXVIII)
	Expositio super Apocalypsi mag. Arnaldi de Villanova (CXIX)
	Alphabetum catholicorum ad inclytum dominum regem Aragoniae pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei (CXX)
	Apologia (CXXI)
	Libellus / Littera (CXXI)
	Denuntiatio facta coram episcopo Gerundensi (CXXI)
	Responsio contra B. Sichardi (CXXI)
	Si la amor natural (De l'humilitat i paciència de Jesu Christ) (CXXI)
	Entès per vostre paraules (De fine mundi) (CXXI)
	Tots aquells (Informatio beguinorum seu Lectio Narbonae (CXXI)
	Beneyt sia e loat Jesu Christ (Epistola ad priorissam de caritate) (CXXI)
	Al catholich enquiridor (De helemosina et sacrificio (CXXI)
	Per ço car molts desitgen saber (Expositio vitae christianae) (CXXI)
	Als cultivadors (Alia informatio beguinorum) (CXXI)
	Davant vos senyer en Jacme (Confessió de Barcelona) (CXXI)
	Quant fuy en Avinio (Raonament d'Avinyó) (CXXI)
	Epistolae 1) Inclito Domino regi Francorum (CXXII)
	2) Fratribus praedicatoribus qui sunt Parisius (CXXII)
	3) Fratribus praedicatoribus Montispesulani (CXXII)
	4) Fratribus minoribus Montispesulani (CXXII)
	5) Abbati et conventui Sancti Victoris Parisius (CXXII)
	6) Mutatio dexterae (?)(CXXII)
	Protestatio facta coram rege Francorum (CXXIII)
	Appellatio ad apostolicam sedem contra cancellarium et collegium theologorum Parisiensium (CXXIII)

Apèndix II

Quadre dels manuscrits d'Arnau de Vilanova citats per B. Hauréau i per Haven-Lalande

Sigles: BnF = Bibliothèque nationale de France
Clm = Bayerische StaatsBibliothek
Viena = Österreichische Nationalbibliothek

Hauréau	Mss.	Haven-Lalande	Mss.
Medicinalium introductionum speculum	BnF, ms. lat. 6969, 14732	Speculum medicinalium introductionum	BnF, ms. lat. 6969, 14732
Liber de diversis intentionibus medicorum	BnF, ms. lat. 17847	De diversis intentionibus medicorum	BnF, ms. lat. 17847
De humido radicali	BnF, ms. lat. 6949, 17847	De humido radicali	BnF, ms. lat. 6949, 17847
Commentum super libello De mala complexione diversa		Commentarium super libellum de mala complexione diversa	
Quaestiones super libro de mala complexione diversa			
Liber de regimine sanitatis Arnaldi de Villanova, quem Magninus Mediolanensis sibi appropriavit		De regimine sanitatis	
Regimen sanitatis ad inclytum regem Aragonum directum et ordinatum	BnF, ms. lat. 6978, 9328, 14732; BnF, ms. Héb. 1128, 1176; Metz 178, Tours 797, Clm 456, 470, 666; Viena 4761	De conservatione sanitatis ad inclytum regem Aragonum	BnF, ms. lat. 6978, 9328, 14732; Metz 178, Tours 797, Clm 456, 470, 666; Viena 4761
De conservanda iuventute et retardanda senectute	Breslau	De conservatione iuventutis et retardatione senectutis ad regem Hierosolimitanum et Siciliae	
De considerationibus operis medicinae	BnF, ms. lat. 6971, 17847	De considerationibus operis medicinae	

De phlebotomia		De phlebotomia	BnF, ms. lat. 6971
Medicationis parabolae secundum nstinctum veritatis aeternae	BnF, ms. lat. 6971, 7106A, 15107, 17847; Clm 205, 666	Parabolae medicationis	BnF, ms. lat. 6971, 17847
Tabule quae medicum informant specialiter cum ignoratur aegritudo		Tabulae quae medicum informant specialiter dum ignoratur aegritudo	
Aphorismi de ingeniis nocivis, curatives et praeservativis morborum speciales corporis partes respicientes	BnF, ms. lat. 6971, 17847	Aphorismi edicti de ingeniis nocivis, curativis etc.	BnF, ms. lat. 6971, 17847
Liber de parte operativa		De parte operativa	
De regimine castra sequencium		De regimine castra sequentium	
Commentum super regimen Salernitanum		Commentum in regimen Salernitanum	
Breviarium practice a capite usque ad plantam pedis cum capitulo generali de urinis et tractatu de omnnibus febribus	Clm 3074	Compendium medicinae practicae Arnaldi de Villanova	Clm 3074
Practica summaria seu regimen ad instantiam domini papae Clementis	Clm 456, 2848 Breslau, Univer.	Practica summaria seu regimen magistri Arnaldi de Villanova ad instantiam clementis summi pontificis	Clm 2848
Liber de modo praeparandi cibos et potus infirmorum in aegritudine acuta	Oxoford, Merton Coll. 230	De modo praeparandi cibos et potus infirmorum in aegritudine acuta	Oxford, Merton Coll. 230
Compendium regimenti acutorum		Compendium regiminis acutorum	
Regimen sive consilium quartane	Viena 11200	Regimen sive concilium quartanae	
Consilium sive cura febris ethicae		Concilium sive cura febris ethicae	
Consilium sive regimen podagrae	Clm 456	Concilium sive regimen podagrae	Clm 456

Tractatus de sterilitae tam ex parte viri quam ex parte mulieris	Clm 77	De sterilitate tam ex parte viri quam ex parte mulieris	Clm 77
Compilatio de conceptione	BnF, ms. lat. 6971; Clm 205	De conceptione	BnF, ms. lat. 6971; Clm 205
Signa leprosorum	Clm 77; Oxford, St. J. Baptiste coll. 197	De signis leprosorum	Clm 77
Tractatus de bonitate memoriae		De bonitate memoriae	
De amore qui heroicus nominatur	BnF, ms. lat. 17847	De amore heroïco	BnF, ms. lat. 17847; Clm 456
Remedia contra maleficia	École de Méd. de Montpellier, ms. 277	Remedia contra maleficia	École de Méd. de Montpellier, ms. 277
Cautelae medicorum	Viena 5488	De cautelis medicorum	Viena 5488
Tractatus de venenis	BnF, ms. lat. 6971; Clm 257	De venenis	BnF, ms. lat. 6971; Clm 257
Libellus de arte cognoscendi venena	BnF, ms. lat. 630; Clm 456	De arte cognoscendi venena	BnF, ms. lat. 630; Clm 456
Tractatus de dosibus theriacalibus	BnF, ms. lat. 6969, 6971; Clm 411; Oxford, New coll., ms. 294	De dosibus theriacalibus	BnF, ms. lat. 6969, 6971; Clm 411; Oxford, New coll., ms. 294
Liber aphorismorum de graduationibus medicinarum per artem compositarum	Clm 3520		
Simplicia	BnF, ms. lat. 6910A, 7063; Clm 205	De simplicibus	BnF, ms. lat. 6910A, 7063; Clm 205
Antidotarium	Clm 257; Metz 173	Antidotarium	Clm 257; Metz 173
Liber de vinis	BnF, ms. lat. 6948, 7058, 7817; Clm 207; BnF, ms. Héb. 1128; Bodleian	De vinis	BnF, ms. lat. 6948, 7058, 7817;
Tractatus de aquis medicinalibus	BnF, ms. lat. 7817; Clm 257	De aquis medicinalibus Tabula	BnF, ms. lat. 7817; Clm 257
Liber de ornatu mulierum		De ornatu mulierum	
Tractatus de decoratione	Oxford, Corpus Christi coll. ms. 125; Madeleine coll. ms. 164	De decoratione	

De coitu	École de Méd. de Montpelier, ms. 318	De coitu	École de Méd. de Montpellier, ms. 318
Tractatus de conferentibus et nocentibus principalibus membris corporis nostri	Clm 456: Metz 173	De conferentibus et nocentibus principalibus membris	Clm 456: Metz 173
Commentum super canone Vita brevis	Metz 173	Repetitio super canonem: Vita brevis, ars vero longa Quaestiones eiusdem libri	Metz 173
Tabula super Vita brevis		Tabula super canonem	
Expositio super isto aphorismo Hippocratis: In mobis minus	Metz 173	Expositio super aphorismum: In morbis minus periclitantur aegrotantes	
Regulae generales de febribus	BnF, ms. lat. 7037, 7091	Tractatus de regulis generalibus febrium	
Expositiones visionum quae fiunt in somnis	Oxford, St. J. Baptiste coll., ms. 172; Viena 1030; Bibl. Leopoldina (Bandini); Viena 11267	Tractatus expositionum visionum quae fiunt in somniis	Oxford, St. J. Baptiste coll., ms. 172; Viena 1030; Viena 11267
Capitula astronomiae de iudiiis infirmitatum secundum motum planetarum	BnF, ms. lat. 7337, 7419, 14068; BnF, ms. Héb. 1061; Metz 281; Clm 125, 456; Viena 11267	Capitula astrologiae: De judiciis infirmitatum secundum motum planetarum	BnF, ms. lat. 7337, 7419, 14068; Metz 281; Clm 125, 456
Liber Costae ben Lucae de physicis ligaturis, translatus a magistro Arnaldo de Villanova de graeco in latinum	BnF, ms. lat. 7337, 6971, 16089; École de Méd. de Montpellier, ms. 277	De physicis ligaturis tractatus translatus de graeco in latinum	BnF, ms. lat. 6971, 7337, 16089; École de Méd. de Montpellier, ms. 277

Liber appellatus Thesaurus thesaurorum, Rosarius philosophorum ac omnium secretorum maximum secretum, de verissima compositione naturalis philosophiae, qua omne diminutum reducetur ad solificum et lunificum verum	BnF, ms. lat. 7149, 11203; ms. fr. 2011, 7173; Oxford, New coll. ms. 294; Oxford, collec. Ashmole; Viena 5230, 5509, 5510, 11471; Clm 457, 2848	Thesaurus thesaurorum et rosarius philosophorum	BnF, ms. lat. 7149, 11203; Viena 5230, 5510; Clm 457, 2848; Oxford, New coll., ms. 294
Novum lumen Sigilla	Oxford, New coll. 294; Viena 5230 BnF, ms. lat. 7337, 7349; Viena 11267	Liber dictus Novum lumen Sigilla	Oxford, New coll., ms. 294; BnF, ms. lat. 7337, 7349; Viena 41267 (!)
Perfectum magisterium et gaudium magistri Arnaldi de Villanova, transmissum per eum ad inclytum regem Aragonum, quod quidem est Flos florum, thesaurus omnium, incomparabilis margarita, in quo reperitur veri compositio et perfectio elixir tam ad album quam ad rubeum componendum	BnF, ms. lat. 7162, 7147; Clm 2848; Oxford, New coll., ms. 294	Magisterium et gaudium ad inclytum regem Aragonum (Flos florum)	BnF, ms. lat. 7162, 7147
Epistola super alchymia ad regem Neapolitanum	BnF, ms. lat. 11202; ms. fr. 2011, 2012; Oxford, New coll., ms. 294; Clm 2848	Epistola de alchimia ad regem Neapolitanum	BnF, ms. lat. 21202 (!), ms. fr. 2012; Oxford, New coll., ms. 294; Clm 2848
Recepta electuarii mirabilis preseruantis ab epidemia et confortantis mineram omnium virtutum	Vat. Lat. 4797	Recepta electuarii mirabilis praeseruantis ab epidèmia	Vat. lat. 4797
Tractatus contra calculum		Contra calculum	
Regimen curativum et praeservativum contra catharrum		Regimen curativum et praeservativum contra catarhrum	
De tremore cordis		De tremore cordis	

De epilepsia	Clm 77: Bibl. Robert Burscough	De epilepsia	Clm 77
Tractatus de esu carnium pro sustentatione ordinis Carthusiensis contra Jacobitas	Viena 4259; Metz 173; Bibl. Robert Burscough	De esu carnium	Viena 4259; Metz 173
De lapide philosophorum	BnF, ms. lat. 6749B, 7162; Viena 4751, 5509; Bodelian ms. 3652; Oxford, New coll., ms. 294	De lapide philosophorum	BnF, ms. lat. 6749B, 7162; Viena 4751, 5509; Oxford, New coll., ms. 294
Tractatus medicinae regales, sive descriptio receptarum Arnaldi de Villanova		Tractatus medicinae regalis sive descriptiones receptarum	Breslau
Cathena aurea	BnF, ms. lat. 11202	Catena aurea	BnF, ms. lat. 11202
Arnaldi Villanovani Testamentum	BnF, ms. lat. 7149	Testamentum	BnF, ms. lat. 7149
Novum Testamentum			
Speculum alchymiae	BnF, ms. lat. 7173		
Practica magistri Arnaldi de Villanova			
Semita semitae			
Quaestiones tam essentiales quam accidentales magistri Arnaldi de villanova ad Bonifacium VIII Carmina	Breslau Univer.: Viena 5230		
Tractatus parabolarum			
De sanguine humano ad magistrum Jacobum de Toleto			
De phlebotomia			
Annotationes in Anatomiam Mundini			
De accidentibus senectutis et senii	BnF, ms. lat. 6978		
De aquae vitae simplici et composito			

Explicatio Compendii alchimiae quod Joanni Garlandio tribuitur			
Thesaurus pauperum	BnF, ms. lat. 3528		
Liber Avicennae de viribus cordis a magistri Arnaldo de Villanova translatus de arabico in latinum	BnF, ms. lat. 6949, 7131; Laon 414; Clm 363: Bibl. G. Laud: Cambridge, Gaius and Gonville coll.		
Collocutio Friderici regis Siciliae et magistri Arnaldi de Villanova			

Hauréau, Obres inèdites i perdudes	
1) *Mss. mèdics*	
Liber de vita philosophorum mag. Arnaldi de Villanova	BnF, ms. lat. 7817
Libellus regiminis Arnaldi de confortatione visus secundum sex res non naturales	Metz 173
Tractatus de aquis, de aere, de vinis, de pane et leguminibus	BnF, ms. lat. 6972; Metz 277
Libellus de improbatione maleficiorum	BnF, ms. lat. 6971 7337, 17847
Tabula syruporum et electuariorum	BnF, ms. lat. 6988 A
Tractatus de urina	BnF, ms. lat. 6972; Clm 363
Curae breves mag. Arnaldi de Villanova, physici domini regdis Siciliae et Jerusalem et Neapoleni	BnF, ms. lat. 6988 A
Liber de rigore, jectigatione et spasmo, translatus a mag. Arnaldo de Villanova, Barchinonae, de arabico in latinum	BnF, ms. lat. 1649
De retardanda senectute	Metz 281
Abreviatio libri Prognosticorum	BnF, ms. lat. 7292
Modus vivendi compositus per mag. Arnaldum de Villanova	BnF, ms. lat. 4147
Medicina Hermetis	Cat. d'Angl. et d'Irl., t. II, n. 7677 (?) Montfaucon (?)
Medicamina	BnF, ms. Héb. 1054, 1128
Quaestio determinata de genere febrium	
Abuzale de medicinis simplicibus, ex translatione Arnaldi de Villanova	Cat. d'Angl. et d'Irl., t. II, part. 1, n. 3632

Liber de conservatione corporis humani et regimine sanitatis sapientissimi senis arabici Albenzohar, translatus ab Arnaldo de Villanova anno Domini MCCCLVIII	Oxford, Corpus Christi coll., ms. 177

2) *Mss. alquímics*	
Tractatus de solutione dubiorum in alchimia	Cat. d'Angl. et d'Irl., t. II, part I, n. 720.
Doctrina nova	
Arnaldi de Villanova recepta de arte chimiae	École de Méd. de Montpelier, ms. 448
De vera compositione lapidis philosophorum. Recepta de duobus spermatibus. Arnaldus de Villanova quomodo confecerit crocum martis de venere	Viena 5230
Artis divisio secundum mag. Raymundum de Villanova	BnF, ms. lat. 7161
Clavis scientiae maioris	Viena 11405
De origine metallorum	BnF, ms. lat. 7162; Oxford, Corpus Christi coll., ms. 185
Soliloquium	
Phoenix	Pàdua, Cat. Tomasini, p. 113
Elucidarium, Lucidarium	BnF, ms. lat. 12969
Roa novella magistri Arnaldi de Villanova	BnF, ms. lat. 6749 B
Liber deflorationis philosophorum magistri Raynaldi de Villanova	BnF, ms. lat. 6749 B
Liber experimentorum Arnaldi de Villanova	BnF, ms. lat. 7319; École de Méd. de Montpelier, ms. 490
La glorieuse marguerite de Maître Arnault de Villeneuve	BnF, ms. lat. 1089
De quercu	Viena 9530; Clm 4634, 5613, 5905, 7660; Cat. d'Angl. et d'Irl., bibl. de François Bernard
Tractat de geometrio practico o la sciença de troubar la profondour de l'aigo et largiour dei terres	Carpentras 313; Aix 84, 85
De compositione et utilitate quadrantis	Clm 353; Oxford, University coll., ms. 41; Oxford, Corpus Christi coll.; Metz 284; Bruges 528; Florència, Bibl. Laurenciana, cat. de Bandini, col. 131

3) *Mss. teològics*	
Allocutio Arnaldi de Villanova de his quae conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis ad inclytum tertium Fredericum, Trinacriae regem illustrem	Metz 173
Speculatio adventus Antichisti	
De cymbalis Ecclesiae	BnF, ms. lat. 15033; Viena 545 (extret)
Apologia de versutiis et perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad mag. Johannem Albi, cannonicum Condignensem	Bibl. Cottoniana
Opus Arnoldi de Villanova de generibus abusionum veritatis et de pseudoministris Antichristi cognoscendis et de pastorali oficio contra gregem exercendo Philosophia catholica adnihilandi artem et versutias Antichristi et omnium membrorum eiusdem secundum mag. Arnaldum de Villanova	Bbl. Cottoniana (Thomas Smith, Vitellius, E, n. 2)
Responsiones ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium	
Expositio super Apocalypsi mag. Arnaldi de Villanova	Vat. lat. 5740
Alphabetum catholicorum ad inclytum dominum regem Arago niae pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei	Vat. lat. 5732; Saint Omer 292
Apologia	
Libellus / Littera	
Denuntiatio facta coram episcopo Gerundensi	
Responsio contra B. Sichardi	
Si la amor natural (De l'humilitat i paciència de Jesu Christ)	
Entès per vostre paraules (De fine mundi)	
Tots aquells (Informatio beguinorum seu Lectio Narbonae	
Beneyt sia e loat Jesu Christ (Epistola ad priorissam de caritate)	
Al catholich enquiridor (De helemosina et sacrificio	
Per ço car molts desitgen saber (Expositio vitae christianae)	
Als cultivadors (Alia informatio beguinorum)	
Davant vos senyer en Jacme (Confessió de Barcelona)	
Quant fuy en Avinio (Raonament d'Avinyó)	
Epistolae 1) Inclito Domino regi Francorum	Metz 173
2) Fratribus praedicatoribus qui sunt Parisius	Metz 173

3) Fratribus praedicaorirubus Montispesulani	Metz 173
4) Fratribus minoribus Montispesulani	Metz 173
5) Abbati et conventui Sancti Victoris Parisius	Metz 173
6) Mutatio dexterae (?)	Viena 5509
Protestatio facta coram rege Francorum	BnF, ms. lat. 17534
Appellatio ad apostolicam sedem contra cancellarium et collegium theologorum Parisiensium	BnF, ms. lat.15033